

נגבייה

מרכז הידע והמחקר
של האוכלוסיה הבדואית בנגב

פריפריאליות, שוליות כלכלית-חברתית והשפעותיהן על תעסוקת נשים בדואיות בנגב

כתבה: יוליה שבצ'נקו

איסוף נתונים/ראיונות: בותיינה אבו-סעד
ייעוץ מדעי: שרה הלמן
עריכה: רולי רוזן

תאריך פרסום:
אוקטובר 2024

© כל הזכויות שמורות
mirkaznagabiya1@gmail.com

4	רשימת תרשימים
5	תקציר
6	שער ראשון: מבואות
7	א. מבוא
8	ב. רקע: נשים בדואיות בתוך ומחוץ לשוק העבודה ותוכניות ממשלתיות לעידוד התעסוקה של הבדואים בנגב
8	ב.1 נשים בדואיות בתוך ומחוץ לשוק העבודה
12	ב.2 תוכניות ממשלתיות לעידוד תעסוקה של האוכלוסייה הבדואית בנגב
14	ג. שיטה ואוכלוסיית המחקר
23	שער שני: ממצאים
24	ד. אילוצים מבניים וגורמים מסייעים בהשתלבות בתעסוקה
24	ד.1 אילוצים מבניים המגבילים את ההשתלבות בתעסוקה
24	תחבורה וניידות
25	תשתיות
26	טיפול בילדים
26	ד.2 גורמים מסייעים בהשתלבות בתעסוקה
27	השכלה
28	קשרים חברתיים
30	ה. משמעות העבודה בעיני הנשים
33	ו. מבט לעתיד ותוכניות לקידום מנקודת ראותן של הנשים
33	שאיפה להמשכיות ולמימוש ההשכלה
34	שאיפה לקידום
35	החלום על עסק משלך
36	שער שלישי: סיכום והמלצות
37	ז. סיכום
37	ז.1 מנקודת מבטן של הנשים
37	ז.2 המלצות להמשך

- 1: תרשים ממוצע דורשי/ות עבודה ביישובים הבדואים בנגב בין השנים 2010-2023 לפי חלוקה מגדרית
- 2: שכר חודשי ממוצע על פי קבוצות אוכלוסייה ומגדר, 2019
- 3: מספר דורשות עבודה במחוז דרום בין החודשים נובמבר 2023 - אפריל 2024
- 4: שיעור דורשות עבודה במחוז דרום בין החודשים נובמבר 2023 - אפריל 2024
- 5: מרואיינות על פי סטטוס משפחתי
- 6: מרואיינות על פי מספר ילדים
- 7: מרואיינות על פי רמות השכלה
- 8: מרואיינות על פי סטטוס תעסוקתי
- 9: מרואיינות על פי תחומי עיסוק
- 10: מרואיינות על פי היקף משרה בקרב המועסקות
- 11: מרואיינות על פי היקף שכר בקרב המועסקות
- 12: מרואיינות על פי סוג ישוב
- 13: השכלת המרואיינות על פי סוג ישוב
- 14: תחום עיסוק של המרואיינות על פי סוג ישוב
- 15: שכר המרואיינות על פי סוג ישוב

דו"ח זה מבוסס על מחקר שנערך בקרב 30 נשים בדואיות המתגוררות ביישובים מוכרים ובכפרים בלתי-מוכרים בנגב. מטרתו של המחקר היא להציג את תמונת המצב בקרב נשים בדואיות בנגב ביחס לשאלות תעסוקתיות, תוך התמקדות במגבלות המבניות המושגות על הנשים, בצרכים הייחודיים שלהן, בשאיפותיהן התעסוקתיות. זאת, מתוך התייחסות לסוג היישוב בו הן גרות.

המסמך מחולק לשלושה פרקים. חלקו הראשון סוקר את המצב התעסוקתי של נשים בדואיות בנגב על בסיס הנתונים המנהליים והתוכניות הממשלתיות לקידום תעסוקה של בדואים בנגב. החלק השני של המסמך מציג את ממצאי המחקר – חוויותיהן של המראיינות בתוך ומחוץ לשוק העבודה. חלקו השלישי של המסמך מציג תמונה מסכמת של הממצאים ועל בסיסם מנוסחות המלצות. מהראיונות עם הנשים עולה כי:

- ישנם הבדלים במציאות החיים התעסוקתית של נשים בדואיות בהקשר לסוג היישוב בו הן מתגוררות. המגבלות המשמעותיות ביותר עבור נשים המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים קשורות במחסור חמור בתחבורה ציבורית ובמסגרות חינוכיות לצד היעדר תשתיות חשמל ואינטרנט. עבור נשים ביישובים המוכרים, המגבלות נעוצות בעיקר בנגישות להשכלה ובהיצע מסגרות החינוך המצומצם והיקר המייצר תלות של נשים עם ילדים קטנים בתא המשפחתי.
- לנשים שאינן עובדות בשכר, בעיקר בכפרים הבלתי מוכרים, רשתות חברתיות מצומצמות והומוגניות יותר מאשר לנשים מועסקות בכפרים המוכרים ובעיירות המתוכננות. נשים ללא קשרים חברתיים מתקשות יותר בכניסה לשוק העבודה, כאשר הדרך הטובה ביותר לייצר קשרים אלו מלכתחילה היא באמצעות השתלבות בתעסוקה מחוץ למרחב הביתי.
- המוטיבציה של הנשים להשתלב ולהתקדם בשוק העבודה חוצה את סוגי היישובים השונים. הימצאותן של נשים בדואיות מחוץ לשוק העבודה אינה נובעת מהיעדר מוטיבציה, אלא בשל אילוצים מבניים המקשים על השתלבותן בשוק העבודה.
- ההיצע התעסוקתי הנמוך בצירוף עם התנאים המבניים המגבילים את הנשים, מייצר תנועה אופקית של חלק מהנשים בין תחומי עיסוק שונים בחיפוש אחר משרה לטווח ארוך, אולם יכולת התנועה האנכית שלהן בתחומי העיסוק הנוכחיים מוגבלת באופן משמעותי.
- הנשים שהביעו את שביעות הרצון הגבוהה ביותר מעבודתן הן אלו שחוות הגשמה עצמית במסגרת התעסוקתית, אלו שרואות עצמן מתקדמות בסולם התעסוקתי במקום העבודה הנוכחי וכן, הנשים שהמסגרת התעסוקתית מאפשרת להן לתמרן בין עבודות הבית לבין השתכרות מעבודה.

שער ראשון: מבואות

א. מבוא

ב. רקע:

נשים בדואיות בתוך ומחוץ לשוק העבודה ותוכניות ממשלתיות לעידוד התעסוקה של הבדואים בנגב
1. נשים בדואיות בתוך ומחוץ לשוק העבודה
2. תוכניות ממשלתיות לעידוד תעסוקה של האוכלוסייה הבדואית בנגב

ג. שיטה ואוכלוסיית המחקר

האוכלוסייה הבדואית בנגב סובלת משיעורי העוני והאבטלה מהגבוהים בחברה הישראלית, כאשר נשים בדואיות הן הפגיעות ביותר במונחים כלכליים ותעסוקתיים. מצבן התעסוקתי של נשים אלו, הן בימי שגרה והן בימי חירום, מהווה חלק ממצאות חיים של שוליות מרחבה הנובעת משילוב של צורות שונות של אי-שוויון מבני (לאומי, אתני ומגדרי).¹ כתוצאה מכך, הנשים נתקלות במגבלות מבניות שונות מאלו הנחווות על ידי נשים יהודיות ונשים ערביות שאינן בדואיות בחברה הישראלית. לצד השאלה המגדרית, השאלה המרחבית – המקום בו הנשים חיות – מרכזית לשם פענוח מציאות החיים התעסוקתית של נשים אלו. המחקר הנכחי עוסק אם כן, בשני היבטים אלו. בכך הוא חובר למגמה שהחלה להסתמן בשנים האחרונות, ובה התמקדו חוקרות בנושא ההשפעה של היבטים מרחביים-מקומיים על הכניסה של נשים לשוק העבודה ועל יכולת ההתקדמות המקצועית שלהן.²

המחקרים שעסקו בנושא בעבר מדגישים כי המציאות התעסוקתית בקרב נשים החיות בפריפריות הגלובליות, שונה מהותית מזו בקרב נשים החיות בערים מרכזיות. המחסור במשאבים, בתשתיות ובהזדמנויות תעסוקתיות המאפיינים את הפריפריות הגיאוגרפיות והחברתיות בעולם, הופכים נשים המתגוררות באזורים אלו לפגיעות יותר במונחים תעסוקתיים וכלכליים. מעבר להכללה זו, חשוב גם לקחת בחשבון כי המונח "פריפריה" אינו מעיד על אחידות של האוכלוסייה המתגוררת בה. פריפריאליות היא תמיד יחסית, כלומר מוצבת ונבחנת לא רק ביחס למרכז, אלא גם ביחס לסביבה החברתית והגיאוגרפית בתוכה היא ממוקמת.³ כך, באזור שמוגדר כפריפריה ביחס למרכז, למשל אזורי הנגב המזרחי והמערבי, ישנן פריפריות "עמוקות" יותר מאחרות, למשל הכפרים הבלתי מוכרים ביחס לרהט ואלו ביחס לבאר שבע.

מודעות זו חשובה, אך נראה כי למרבית הצער היא חסרה גם במרבית המחקרים שהחלו להתבצע בעשור האחרון והתמקדו באוכלוסייה הבדואית בישראל, ובפרט בנשים בדואיות. למעשה, מיעוט מחקרי מתמקד בשונות זו, תוך התייחסות למציאות החיים הייחודית של נשים בכפרים הבלתי מוכרים.⁴ במקרים רבים האוכלוסייה מוצגת ומוגדרת כהומוגנית, תוך התעלמות מן השוני בין סוגי היישובים הבדואים בנגב – עיירות מתוכננות, כפרים מוכרים ובלתי מוכרים. זאת, למרות שסוג היישוב עשוי להשפיע באופן משמעותי על תעסוקה בקרב נשים. מכיוון שהכפרים הבלתי מוכרים לא נסקרים על ידי הגופים המנהליים,⁵ ישנו ידע מצומצם על דפוסי התעסוקה של הנשים ביישובים שונים אלו.

מטרתו של המחקר היא להציג את תמונת המצב בקרב נשים בדואיות בנגב ביחס לשאלות תעסוקתיות, תוך התמקדות במגבלות המבניות המושתות על הנשים, בצרכים הייחודיים שלהן, בשאיפותיהן התעסוקתיות. זאת, מתוך התייחסות לסוג היישוב בו הן גרות. כדי לבחון שאלות אלו, ראינו לצורך המחקר 30 נשים מן היישובים השונים. לצד ההתמקדות באתגרים המבניים מולם הנשים מתמודדות ביציאתן לשוק העבודה, המחקר עוסק גם בהיבטים שלעיתים זנחים בבחינה של תעסוקת נשים בגופים המנהליים. כך למשל, הוא מתמקד במשמעות שהנשים מייחסות לעבודה בשכר, בשאיפות התעסוקתיות שלהן, בתפיסותיהן ובהתמקמות שלהן ביחס לעולם העבודה.

1 אבורביעה-קווידה, סראב. 2017. זהות מעמדית בהתהוות: פרופסיונליות פלסטיניות בנגב. ירושלים: מאגנס.

2 Alshareef, Sara. 2022. "Does Location Matter? Unpacking the Dynamic Relationship Between the Spatial Context and Embeddedness in Women's Entrepreneurship." *Entrepreneurship & Regional Development* 34 (3-4): 294-318.

3 Pugh, Rhiannon, and Alexandre Dubois. 2021. "Peripheries Within Economic Geography: Four 'Problems' and the Road Ahead of Us." *Journal of Rural Studies* 87: 267-275.

4 ראן למשל: Abu-Rabia-Queder, Sarab, Avigail Morris, and Heather Ryan. 2018. "The Economy of Survival: Bedouin Women in Unrecognized Villages." *Journal of Arid Environments* 149: 80-88.

5 ניר עמדה: הפער הסטטיסטי והאוכלוסייה הילידית בנגב. פורום דו קיום בנגב לשוויון אזרחי, אוגוסט 2021

במסמך זה שלושה חלקים:

- החלק הראשון מתאר את המצב התעסוקתי של נשים בדואיות בנגב על בסיס הנתונים המנהליים וסוקר את התוכניות הממשלתיות לקידום תעסוקה של בדואים בנגב, בדגש על נשים. בחלק זה מוצגת גם שיטת ואוכלוסיית המחקר.

- החלק השני והארי של המסמך, מציג את חוויותיהן של המרואיינות בתוך ומחוץ לשוק העבודה. חלק זה נפרש על פני מספר תמות:
 1. משמעות העבודה עבור הנשים.
 2. מגבלות מבניות הכוללות: תחבורה, תשתיות, וטיפול בילדים.
 3. גורמים המסייעים בהשתלבות בתעסוקה: השכלה וקשרים חברתיים.
 4. שאיפותיהן התעסוקתיות של הנשים.

- חלקו השלישי והאחרון של המסמך מציג תמונה מסכמת של הממצאים ועל בסיסם מנסחות המלצות.

ב. רקע: נשים בדואיות בתוך ומחוץ לשוק העבודה ותוכניות ממשלתיות לעידוד התעסוקה של הבדואים בנגב

ב.1 נשים בדואיות בתוך ומחוץ לשוק העבודה

האוכלוסייה הבדואית בנגב סובלת מאי-שוויון, מאפליה עקבית ומשיעורי עוני מהגבוהים בחברה הישראלית. על פי הנתונים העדכניים לשנת 2018 של המוסד לביטוח לאומי, שייחד נתונים ספציפיים לאוכלוסייה הבדואית,⁶ תחולת העוני, שהיא שיעור הקבוצה שהכנסתה נמוכה מקו העוני (שעמד על 2,875 שקלים בשנה זו) עמדה על כ-68% בקרב הבדואים בדרום. שיעור זה היה גבוה באופן משמעותי ביחס לערבים שאינם בדואים (שם שיעור האנשים החיים מתחת לקו העוני עמד על כ-40%), וכן גבוה משיעורו בקרב תושבי מזרח ירושלים (כ-59%), חרדים (כ-45%) ויהודים שאינם חרדים (כ-11%).⁷ כתוצאה משיעורים גבוהים אלו, כ-80% מהילדים בחברה הבדואית חיו מתחת לקו העוני, לעומת 20% מהילדים בחברה היהודית.⁸ בשנים האחרונות חל אמנם שיפור בתחום זה, ועל פי הנתונים העדכניים של המוסד לביטוח לאומי לשנת 2022, תחולת העוני בישובים הבדואים המוכרים בנגב עומדת על כ-50% עבור משפחות ו-60% עבור ילדים.⁹ אך למרות הירידה בתחולת העוני בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב, הפערים בין קבוצת האוכלוסייה נותרים על כנם.¹⁰

אחד ההיבטים המרכזיים המשפיעים על מיקומה של האוכלוסייה הבדואית במדרג הריבוי בחברה הישראלית מצוי בהיעדר הזדמנויות תעסוקתיות. הנתונים אודות שיעורי התעסוקה והאבטלה בקרב הבדואים והבדואיות בנגב חושפים את עומק אי-השוויון בחברה הישראלית בהקשר אתנו-מעמדי. בשנת 2012 שיעורי התעסוקה בקרב גברים בדואים עמד על 65% ועלה בשנת 2017 ל-69%, אולם החל משנת 2017 החלה מגמת ירידה בשיעורים אלו עד ל-58% בשנת 2020.¹¹ שיעור התעסוקה בקרב בדואים נמוך באופן משמעותי משיעור

6 ממדי העוני והפערים החברתיים - דוח שנתי: המוסד לביטוח לאומי, 2018
למרות שהוא מעיד על המצב ששרר לפני שש שנים, הדו"ח משנת 2018 נבחר לצורך המחקר הנוכחי בשל עיסוקו באופן ממוקד באוכלוסייה הבדואית. דוחות העוני העוקבים לא עסקו באוכלוסייה זו באופן ממוקד, כך שהנתונים המוצגים בהם נכונים בעיקר לעיירות מתוכננות ולשני יישובים במועצה האזורית נוה מדבר ובמועצה האזורית אל קסום.

7 ראו הערה 6.

8 קו-אימפקט, השותפות לקידום תעסוקה בחברה הערבית-בדואית, קרן חטשילד והמרכז להשכלה גבוהה-תעסוקה. תעסוקת החברה הערבית-בדואית בנגב. חברת נאס, מאי 2022. (להלן: דוח קו-אימפקט).

9 דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות. המוסד לביטוח לאומי, 2022

10 ראו הערה 9.

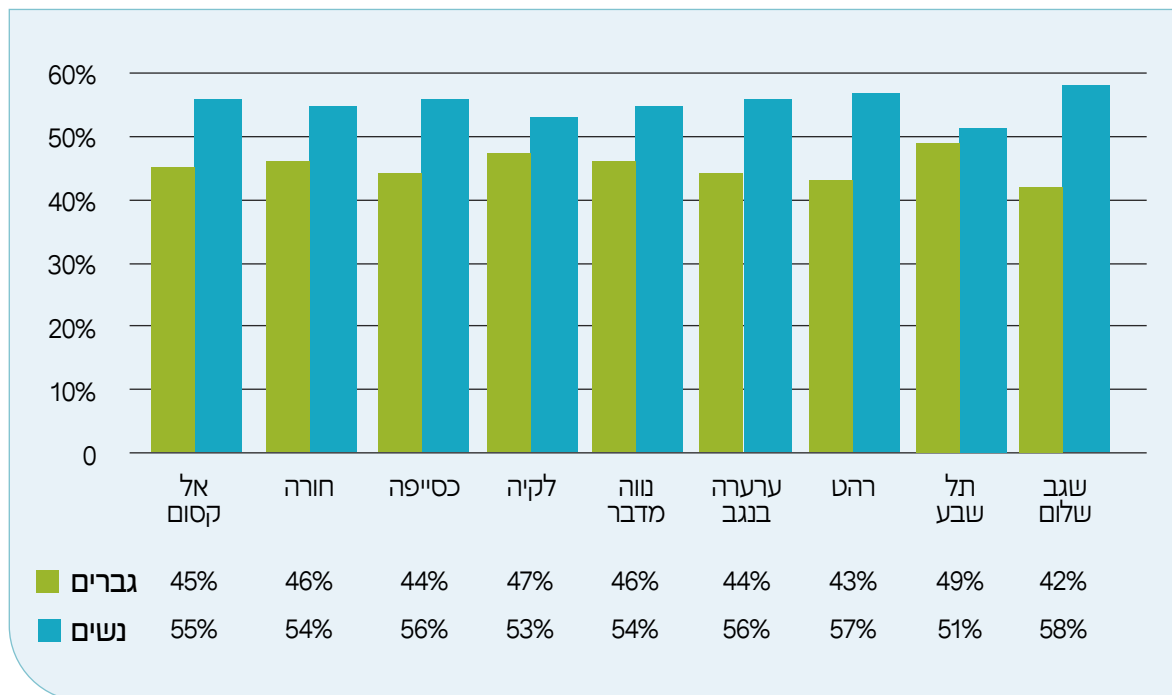
11 יתרוש, אורן, כהן, דנה, ברלין, ברכה, לוי-כובשי, איילת וסמדר סומך. דפוסי תעסוקה וחסמים לתעסוקה באוכלוסייה הבדואית בנגב. מאיירס ג'וינט-ברוקדייל, אפריל 2023.

התעסוקה של גברים יהודים בנגב שעמד על 82% בשנת 2021.¹² פערים אלו חמורים אף יותר בקרב נשים בדואיות בנגב. כך למשל, בעוד ששליש מהגברים הבדואים בנגב בגילי 18-24 מוגדרים כצעירים חסרי מעש (צעירים שאינם לומדים, עובדים או נמצאים בהכשרה מקצועית), מגיע שיעור הנשים הבדואיות חסרות המעש בגילים אלו ל-50%.¹³

הנתונים המתייחסים לשיעורי אבטלה והכנסה, מצביעים על כך שנשים בדואיות הן הקבוצה הפגיעה ביותר מבחינה כלכלית ותעסוקתית בחברה הבדואיות בפרט, ובחברה הישראלית בכלל. אינדיקציה מסוימת למצב בכפרים הבלתי מוכרים מצויה בנתוני השכר של המוסד לביטוח לאומי שפורסמו בשנת 2021. הנתונים מתייחסים לקטגוריה המכונה "שבטי בדואים"¹⁴ והמתייחסת לתושבים הבדואים בנגב שאינם רשומים ביישובים המוכרים. על פי הדוח, בשנת 2019 השכר הממוצע בקרב גברים בדואים עמד על 5,513 ₪ ובקרב נשים בדואיות השכר הממוצע לחודש¹⁵ היה 3,101 ₪ בלבד, כלומר נשים בדואיות שאינן רשומות כתושבות היישובים המוכרים משתכרות בממוצע כ-44% פחות מאשר הגברים ביישובים אלו.¹⁶ גם בקרב כלל הנשים הבדואיות בנגב השכר החודשי הממוצע נמוך באופן עקבי הן ביחס לגברים בדואים והן ביחס לנשים ערביות שאינן בדואיות ולנשים יהודיות.¹⁷

על פי נתוני שירות התעסוקה, בקרב דורשי העבודה ביישובים הבדואים המוכרים בנגב בין השנים 2010-2023 היה ייצוג יתר של נשים (55%) ביחס לגברים (45%).¹⁸

תרשים 1: ממוצע שיעורי דורשי/ות עבודה ביישובים הבדואים בנגב בין השנים 2010-2023 לפי חלוקה מגדרית.

מקור: עיבוד נתוני שירות התעסוקה, מידע ברמת היישוב והמועצה האזורית, מאי 2023.

12 דוח קו-אימפקט.

13 צעירים חסרי מעש בקהילה הבדואית בנגב: מבט ביקורתי. פוחם דו-קיום בנגב, מאי 2023.

14 ההגדרה "שבטי בדואים" לא כוללת את כל הכפרים הבלתי מוכרים בנגב. ברשות האוכלוסין ישנה התייחסות ל-25 שבטים, אולם לא לאזור המגורים או הכפרים מתגורים התושבים. לדוגמה ראו: אלמסי, אוריאה. נתונים על אוכלוסיית הבדואים בנגב. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יולי 2023

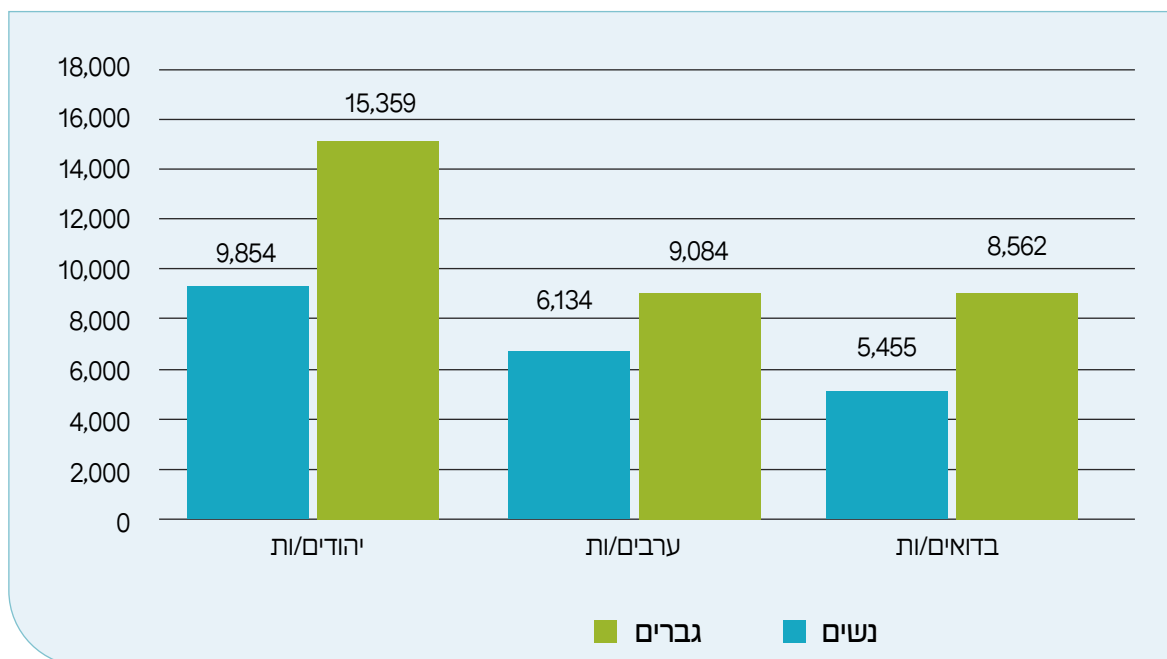
15 נתון זה מבוסס על חישוב השכר הממוצע לחודש בשנה על פי המוסד לביטוח לאומי. מדובר בתוצאה המתקבלת מחלוקת סך כל השכר ששולם לשכירים במשך השנה ב-12, גם במידה ולא עבדו במשך כל חודשי השנה.

16 חזנברג, מרק. שכר והכנסה מעבודה לפי יישוב ומשתנים כלכליים שונים 2019. המוסד לביטוח לאומי, נובמבר 2021
17 נתונים על תעסוקת נשים ערביות בדגש על בדואיות בנגב. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, פברואר 2022

18 עיבוד לנתוני שירות התעסוקה על ידי נגביה.

שיעור ההעסקה הנמוך של הנשים הבדואיות בולט גם בהשוואה לנתוני התעסוקה של נשים מכלל החברה הערבית וכן ביחס לנשים יהודיות. כך למשל בשנת 2017 שיעור התעסוקה בקרב נשים בדואיות בדרום עמד על 23.5% לעומת 66% בקרב נשים יהודיות באותו אזור.¹⁹ בשנת 2019 חלה ירידה בשיעור ההעסקה בקרב הבדואיות, ואחוז המועסקות מביניהן עמד על 21% בלבד. זאת, לעומת 36% תעסוקה בקרב נשים ערביות בכל הארץ, ו-83% בקרב נשים יהודיות.²⁰ בשנת 2021 חלה עלייה בשיעור התעסוקה: בקרב נשים בדואיות ל-25% ובקרב נשים ערביות שאינן בדואיות ל-41%, אולם הפער בין הקבוצות התרחב בין 2019 ל-2021 באחוז אחד.²¹ הענפים הכלכליים המרכזיים בהם מועסקות הנשים הבדואיות הינם "נשיים" באופן מובהק – חינוך, שירותי בריאות ורווחה.²²

תרשים 2: שכר חודשי ממוצע על פי קבוצות אוכלוסייה ומגדר, 2019.

מקור: נתונים על תעסוקת נשים ערביות בדגש על בדואיות בנגב. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, פברואר 2022

פערים אלו העמיקו בעקבות מגפת הקורונה, כאשר נשים בדואיות נפגעו בצורה הדרמטית ביותר ביחס לנשים ערביות ונשים יהודיות (על פי חישוב היחס בין מספר המועסקות טרם משבר הקורונה לבין השינוי במספר דורשות העבודה במהלך ולאחר המגפה).²³ המלחמה הנוכחית, כולל השפעתה על היישובים בדרום, המשיכה מגמה זו. נתוני שירות התעסוקה מצביעים על מגמה ברורה של ייצוג יתר בקרב דורשות עבודה ערביות בדרום ביחס לשיעורן באוכלוסייה הכללית.²⁴

19 חאגי' יחיא, נסרין, סויף, אימן, קסיה, ניצה וכן פרג'ון. תוכנית ליקחום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה. המכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2021.

20 נתונים על תעסוקת נשים ערביות בדגש על בדואיות בנגב. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, פברואר 2022

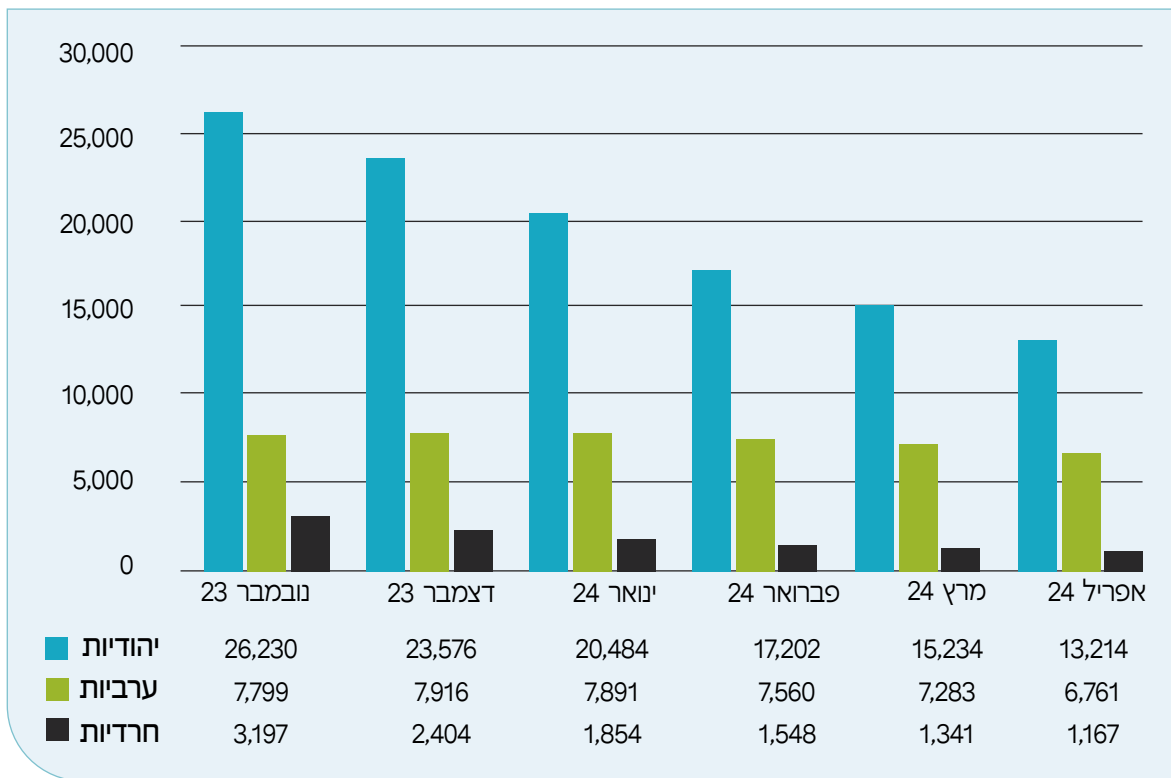
21 חברת נאס למחקר וייעוץ. שילוב החברה הבדואית בהייטק, חוברת נתונים. נובמבר 2022

22 ראו הערה 19.

23 ראו הערה 20.

24 שירות התעסוקה מפלח את דורשי העבודה על פי מחוזות, מגדר ומגזר. עד לחודשים האחרונים, החלוקה המגזרית בוצעה על פי קריטריון דתי – מוסלמים, נוצרים, יהודים, דרוזים ואחרים. לאחרונה, קטגוריית המגזר הוחלפה וכעת כוללת ערבים, יהודים (ללא חרדים) וחרדים בלבד. במחוז הדרום, ובפרט בנגב, מרבית האוכלוסייה הערבית הינה בדואית שכן, כלל היישובים הערבים בנגב הם יישובים בדואים. לכן, ההתייחסות לקטגוריית ערבים במחוז דרום כוללת בעיקר את האוכלוסייה הבדואית.

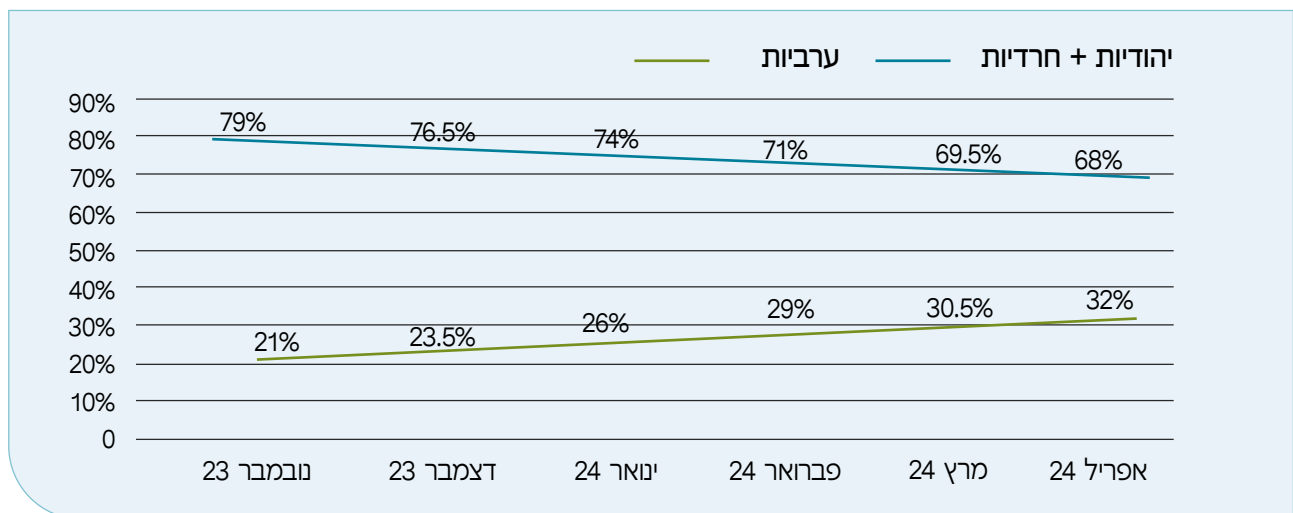
תרשים 3: מספר דורשות עבודה במחוז דרום בין החודשים נובמבר 2023 - אפריל 2024 (מלחמת "חרבות ברזל").

מקור: עיבוד לוחות נתונים של דורשי עבודה - שיחת התעסוקה (נדלה ביוני 2024).

בחינה של המספרים המוחלטים של דורשות העבודה על פי קבוצות אוכלוסייה מורה כי בעוד שמספר דורשות העבודה היהודיות ירד בכמעט מחצית בין נובמבר 2023 לאפריל 2024 (מ-26,230 ל-13,214) הירידה במספר דורשות העבודה הערביות הייתה מצומצמת בהרבה (מ-7,799 ל-6,761). נתונים אלו חושפים מגמה של העמקת המצוקה התעסוקתית בקרב נשים בדואיות בדרום לאורך חודשי המלחמה.

תרשים 4: שיעור דורשות עבודה במחוז דרום בין החודשים נובמבר 2023-אפריל 2024 (מלחמת "חרבות ברזל").

מקור: עיבוד לוחות נתונים של דורשי עבודה - שיחת התעסוקה (נדלה ביוני 2024).

מניתוח נתוני שירות התעסוקה עולה גם כי בעוד שבקרב נשים חרדיות ונשים יהודיות לא חרדיות שיעור דורשות העבודה נמצא במגמת ירידה במהלך חודשי המלחמה, בקרב נשים בדואיות שיעור זה נמצא במגמת עלייה עקבית. יתרה מכך, בהתחשב בעובדה כי שיעור היחסי של הנשים הבדואיות באוכלוסיית הדרום עומד על 22%, ניתן להבחין החל מחודש דצמבר 2023 ששיעור דורשות העבודה בקרב נשים בדואיות עולה באופן משמעותי על שיעור היחסי באוכלוסייה הכללית של מחוז דרום. בעוד שהאוכלוסייה הבדואית מהווה כחמישית מכלל האוכלוסייה במחוז דרום, החל ממרץ 2024 מעל 30% מסך דורשות העבודה בדרום הן נשים בדואיות.

גופים מנהליים ואזרחיים עוסקים בסוגיית המגבלות המבניות המושטות על נשים בדואיות בהקשרים תעסוקתיים ובראשם, מחסור חמור בתחבורה ציבורית ומעונות יום.²⁵ עוד בשנת 2016 הצביע מבקר המדינה על כשלים בתוכניות הממשלתיות לצמצום פערים בתעסוקה בקרב נשים ערביות ובהן נשים בדואיות, לאור התעלמות או התייחסות חלקית לאמצעים תומכי תעסוקה עבור נשים – מעונות יום ותחבורה ציבורית.²⁶ התוכניות הממשלתיות העיקריות יסוקרו להלן.

2.2 תוכניות ממשלתיות לעידוד תעסוקה של האוכלוסייה הבדואית בנגב

בעקבות המלצות ועדת אקשטיין,²⁷ במהלך העשורים האחרונים החלו ממשלות ישראל להכיר בחשיבות של קידום תעסוקה בקרב החברה הערבית, ובפרט בחברה הבדואית בדרום.

שלוש תוכניות חומש יצאו לפועל:

- החלטת ממשלה 3708 לשנים 2012-2016
- החלטת ממשלה 2379 לשנים 2017-2021
- החלטת ממשלה 1279 לשנים 2022-2026

התוכניות מתמקדות, בין היתר, בקידום התעסוקה של גברים בדואים ונשים בדואיות, מתוך התפיסה שהעלאת שיעורי ההשתלבות בתעסוקה והפריון בקרב קבוצה זו תטיב עם כלל החברה הישראלית. במסגרת זו ממשלות ישראל קבעו יעדי תעסוקה בקרב נשים ערביות, ובתוכן נשים בדואיות, לשנת 2020 בשיעור של 41%²⁸ ולשנת 2030 בשיעור של 53%.²⁹

למרות ההתמקדות ההצהרתית בתעסוקה של נשים, הן בתוכניות החומש והן במסגרת יעדי הממשלה שהוצבו, לא נוסחו תוכניות ייעודיות המתמקדות בצרכים הייחודיים והקונקרטיים הקשורים במציאות החיים של נשים בדואיות בנגב. בנוסף, בתוכניות החומש האחרונות לחברה הערבית (החלטת ממשלה 550) ולחברה הבדואית (החלטת ממשלה 1279) חולקו תקציבים ללא ביצוע של ניתוח נתונים עדכניים, הכוללים את השפעותיה של מגפת הקורונה, וללא התייחסות לקבוצות השונות בחברה הערבית ולצרכיהן השונים במסגרת החלוקה התקציבית.³⁰ כתוצאה מכך, שיעורי התעסוקה בקרב נשים בדואיות נותרו נמוכים באופן עקבי ביחס לכלל הקבוצות בחברה הישראלית ואינם קרובים ליעדים שהוצבו על ידי הממשלות.

25 בטשון, שירין. חסמים מרכזיים בתעסוקת נשים ערביות בישראל. זולת לשוויון וזכויות אדם, דצמבר 2022; חאגי יחיא, נסרין, סייף איימן, קסיה ניצה ונב פרג'ון. תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה. המכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2021; תירוש, אורן, כהן, דנה, ברליון, ברכה, לוי-כובש, איילת וסמדר סומך. דפוסי תעסוקה וחסמים לתעסוקה באוכלוסייה הבדואית בנגב. מאיירס ג'וינט-ברוקדייל, אפריל 2023.

26 פעולות המדינה לעידוד שילובה של האוכלוסייה הערבית בתעסוקה. דוח מבקר המדינה. מאי 2016

27 הועדה הראשונה בראשותו של צבי אקשטיין הוקמה בשנת 2010 במטרה לתכנן את יעדי התעסוקה בישראל לשנת 2020. לדו"ח המלא ראו: הועדה לבחינת מדיניות תעסוקה - דו"ח סופי. משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, יוני 2010 הועדה השנייה הוקמה בשנת 2017 במטרה לתכנן את התעסוקה בישראל עד שנת 2030. לדו"ח המלא ראו: הועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת שנת 2030: דו"ח מסכם

28 החלטת ממשלה מספר 1994. הצבת יעדי תעסוקה לשנים 2010-2020

29 החלטת ממשלה מספר 198. התוכנית הכלכלית לשנים 2021-2022

30 הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית. דוח מבקר המדינה, מאי 2023

מרכזי ריאן, שירות התעסוקה ועידוד יזמות היו התוכניות היחידות שקיבלו הקצאה בפועל שהייתה זהה לסעיף התקציבי במסגרת החלטת ממשלה 2397. זאת, בעוד שיתר התוכניות זכו להקצאה בפועל שהייתה נמוכה יותר מהמסגרת התקציבית המקורית.³¹ לפיכך, הסקירה המובאת כאן מתמקדת בתוכניות אלו – מרכזי ריאן, מעגלי תעסוקה ותוכניות לעידוד יזמות – בהתייחס לשילובן של נשים בדואיות בשוק העבודה בנגב.³²

מרכזי ריאן, הפועלים תחת משרד העבודה מהווים את תוכנית הדגל המתמקדת בתעסוקה בקרב החברה הבדואית בנגב. המרכזים הוקמו בשנת 2012 במטרה לשמש כקורת גג להכוון תעסוקתי בחברה הערבית באמצעות הכשרה מקצועית, השמה וליווי תעסוקתי ארוך טווח. בנגב פועלים חמישה מרכזים כאלו ביישובים חורה, כסייפה, תל שבע, שגב שלום ורהט ולהם נספחות שש שלוחות. על פי מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ההשתתפות בקורסים ובהכשרות המוצעות על ידי המרכזים מבוססת על פנייה וולונטרית מצד המעוניינים. ההכשרות המתקיימות במרכזים לא מזכות את המשתתפים בדיפלומה מקצועית. בין השנים 2017-2020 פנו למרכזי ריאן בנגב 7,707 נשים בדואיות, מתוכן 38% בלבד עברו תהליך השמה במקומות עבודה. בשנת 2020 רק 265 נשים בדואיות סיימו הכשרה מקצועית במרכזי ריאן בנגב.³³ בין השנים 2020-2021 חל גידול במספר הנשים שקיבלו שיחות ממרכזי ריאן בחברה הבדואית, כאשר בשנת 2021 60% מהמשתתפים במרכזי ריאן בקרב החברה הבדואית היו נשים. הגידול המשמעותי ביותר נרשם ביישובים רהט, כסייפה וחורה. למרות גידול זה, בשנת 2021 רק 161 נשים בדואיות השתתפו בהכשרות מקצועיות, ושיעורי ההשמה של נשים אלו היה נמוך ביותר ועמד על 19% בלבד.³⁴

לאור נתונים אלו מידת האפקטיביות של מרכזי ריאן בכל הנוגע לתעסוקה ארוכת טווח של נשים אינה ברורה. בבחינה של השפעות קצרות הטווח, נראה כי ישנה השפעה מובהקת של השתתפות בהכשרות המוצעות על ידי מרכזי ריאן על תעסוקה בקרב גברים בדואים המתבטאת בתוספת ממוצעת של כשלושה חודשי עבודה בשנה. מנגד, ההשפעה עבור נשים בדואיות אינה מובהקת ומתבטאת בממוצע בתוספת של כ-0.4 חודשי עבודה בשנה בלבד.³⁵ בבחינה עדכנית יותר, בדוח מבקר המדינה נמצא שלפעילות במרכזי ריאן לא הייתה השפעה על מידת חוסר המעש בקרב צעירים בחברה הבדואית, הן בקרב גברים והן בקרב נשים.³⁶

בדומה למרכזי ריאן, בשירות התעסוקה לא קיימות תוכניות המיועדות לנשים ערביות, ובפרט לנשים בדואיות, שכאמור סובלות משיעורי עוני ואבטלה מהגבוהים בחברה הישראלית. במחוז דרום פועלות 14 לשכות תעסוקה, אולם ישנה לשכת תעסוקה אחת בלבד שהוקמה ביישוב בדואי – סניף רהט. לפיכך, רוב התושבים הבדואים בנגב נאלצים לפנות ללשכות התעסוקה ברהט, בבאר שבע ובערים יהודיות נוספות. לשכות התעסוקה מספקות בעיקר הכוונה של דורשות עבודה למעסיקים, הכשרות מקצועיות וחיזוק מיומנויות דיגיטליות ומיומנויות רכות. תוכנית הדגל של שירות התעסוקה מכונה "מעגלי תעסוקה" ומטרתה למנוע שקיעה באבטלה ממושכת בקרב אוכלוסיות הסובלות מ"חסמים מרובים". בניגוד להשתתפות במרכזי ריאן ובתוכניות היזמות, השתתפות במעגלי תעסוקה אינה וולונטרית, כלומר נשים אשר מקבלות הבטחת הכנסה מזומנת להתייצב בלשכות התעסוקה על מנת להשתתף בתוכנית, כאשר המשך קבלת גמלת הבטחת ההכנסה שלהן מותנית בהשתתפותן הפעילה.

31 ראו פירוט של טבלת סיכום תקציבי תוכנית החומש והקצאתם בין השנים 2017-2020 בדוח "ניטור והערכה של תוכניות חומש לפיתוח כלכלי חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב לשנים 2017-2020". מרכז המחקר והמידע של הכנסת, עמודים 10-11. מאי, 2023.

32 הסקירה המובאת כאן מתייחסת לתוכניות תעסוקתיות בלבד, אולם קיימות תוכניות נוספות הממוקדות בהשכלה כמנף לשילוב תעסוקתי בקרב החברה הבדואית בנגב ובעיקרה, תוכנית אשבי"ל תחת משרד העבודה. תוכנית אשבי"ל הפועלת תחת המכון הממשלתי להכשרה בטכנולוגיה ובמדע, זכתה רק למחצית מההקצאה התקציבית שיועדה לה בפועל. במסגרת תוכנית זו ישנו תת-ייצוג משמעותי של נשים בדואיות. לקריאה נוספת על תוכנית אשבי"ל ותוכניות נוספות ראו: אבגה, עדו וגרי אלמו קפיטל. "מידע על יישום תוכניות לקידום תעסוקת נשים ערביות". מרכז המחקר והמידע של הכנסת. מאי, 2023.

33 אבגה, עדו וגרי אלמו קפיטל. "מידע על יישום תוכניות לקידום תעסוקת נשים ערביות". מרכז המחקר והמידע של הכנסת. מאי, 2023.

34 דוח קו-אימפקט.

35 דויטש, צביקה, תירוש, אוח, לוי, ניר וסמדר סומך. "השפעת מרכזי ריאן להכוון תעסוקתי באוכלוסייה הערבית על מצב התעסוקה". מארייס-גוינט-בחוקדייל, מרץ 2021.

36 [הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית. דוח מבקר המדינה, מאי 2023](#)

במחקר שנערך בקרב נשים בדואיות מהכפרים הבלתי מוכרים שהשתתפו בתוכניות מעגלי תעסוקה, הנשים העידו שהתוכנית כלל אינה מותאמת למציאות חייהן. מעבר לכך שהתוכנית לא מציעה לנשים מקומות תעסוקה ראויים ומתמקדת "במיומנויות רכות", קרי במוטיבציה של הנשים לעבוד. מבנה התוכנית מתעלם לחלוטין ממחסור ההזדמנויות התעסוקתיות עבור נשים בדואיות, מתפקידיהן המשפחתיים, ומהמיומנויות, רמות ההשכלה המשתנות ומידת האוריינות של הנשים בשפה העברית.³⁷

לצד התוכניות הפועלות תחת משרד העבודה, פותחו תוכניות יזמות עסקית עבור החברה הערבית. כיום פועלות שתי תוכניות תחת משרד הכלכלה והתעשייה – תוכנית SAWA ותוכנית "יזמים עסק" בסניפי מעוף. תוכנית SAWA מתמקדת בפתוח עסקים זעירים של נשים ערביות ובדואיות על ידי מתן הלוואות זעירות. במהלך השנים 2011-2019 השתתפו בתוכנית 5,221 נשים, מתוכם כ-25% נשים ערביות מהדרום (המהוות אומדן הערכה לכמות הנשים הבדואיות מהגב שהשתתפו בתוכנית).³⁸ כלומר, כ-170 נשים בדואיות השתתפו בתוכנית בממוצע בכל שנה. בניגוד למרבית המשתתפות מאזור הצפון, למרבית הנשים הבדואיות שנכנסו לתוכנית לא היה עסק בבעלותן והן הצטרפו על מנת להקים עסק זעיר. מרבית העסקים הזעירים שנפתחו על ידי נשים בדואיות במסגרת התוכנית היו בתחום גידול בעלי חיים, מכירת בגדים וטיפולים אסתטיים.

על מידת הצלחתם של עסקים אלו ניתן ללמוד מן הנתון, על פיו לאורך זמן, 17% מן העסקים שנפתחו במסגרת התוכנית נסגרו – וזאת בהשוואה ל-9% עסקים שנסגרו באזורים אחרים בהם היא הופעלה. בהתאמה, גם גובה ההכנסה מהעסק בקרב נשים בדואיות בנגב היה נמוך מהכנסתן של נשים ביתר חלקי הארץ.³⁹ נראה כי גם תוכנית "יזמים עסק" אינה נותנת מענה מספק לצרכים של יזמיות חדשות, שכן היא איננה מתמקדת ביזמות נשית, אלא בכלל האוכלוסייה ובתוכה, בחברה הערבית. בנגב פועל סניף מעוף אחד המיועד לאוכלוסייה הבדואית והוא ממוקם ברהט. בלא התייחסות להיבט מגדרי, יש לציין כי ממחקר הערכה שהתבצע במסגרת התוכנית, דווחה שביעות רצון גבוהה יותר מקרב בעלי עסקים קיימים מאשר בקרב אלו שנכנסו לתוכנית על מנת להקים עסק חדש.⁴⁰ מכאן ניתן להסיק כי התוכניות תורמות בעיקר למי שיש בבעלותה עסק זעיר, מאשר לנשים ששואפות לפתוח עסקים חדשים.

לסיכום, כפי שניתן לראות מן הנתונים, נראה כי למרות שהתוכניות השונות שואפות לקידום ושילוב תעסוקתי של כלל האוכלוסייה הבדואית בנגב, בפועל אלו מספקות מענה בעיקר לגברים או לנשים שאינן משתייכות לקהילות הבדואיות בנגב.

ג. שיטה ואוכלוסיית המחקר

מטרתו של המחקר היא להציג את תמונת המצב בקרב נשים בדואיות בנגב ביחס לשאלות תעסוקתיות, תוך התמקדות במגבלות המבניות המושגות על הנשים, בצרכים הייחודיים שלהן ובשאיפותיהן התעסוקתיות. סוגיות אלו נבחנות במחקר דרך נקודת המבט המרחבית במסגרתה המחקר מתמקד בשאלה: מהי המציאות התעסוקתית של נשים בדואיות המתגוררות במקומות שונים בנגב (עיירות מתוכננות, כפרים מוכרים וכפרים בלתי מוכרים)? באופן ממוקד יותר: האם ישנם הבדלים במציאות החיים התעסוקתית של הנשים ביישובים השונים? כיצד הבדלים אלו באים לידי ביטוי? האם ישנן נקודות דמיון במציאות החיים התעסוקתית של הנשים ביישובים השונים? כיצד דמיון משותף זה מתבטא? מהם היתרונות והחסרונות הגלומים בסוגי היישובים השונים מבחינה תעסוקתית עבור הנשים?

37 הלמן, שרה. "האם תוכנית 'מעגלי תעסוקה' מתאימה לנשים בכפרים הלא מוכרים בנגב?" מרכז המידע והמחקר נגביה, פורום דו-קיום בנגב. יוני, 2024

38 מחקר הערכה: אשראי זעיר חוץ בנקאי לנשים ערביות. משרד הכלכלה והתעשייה, הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים. ספטמבר, 2020

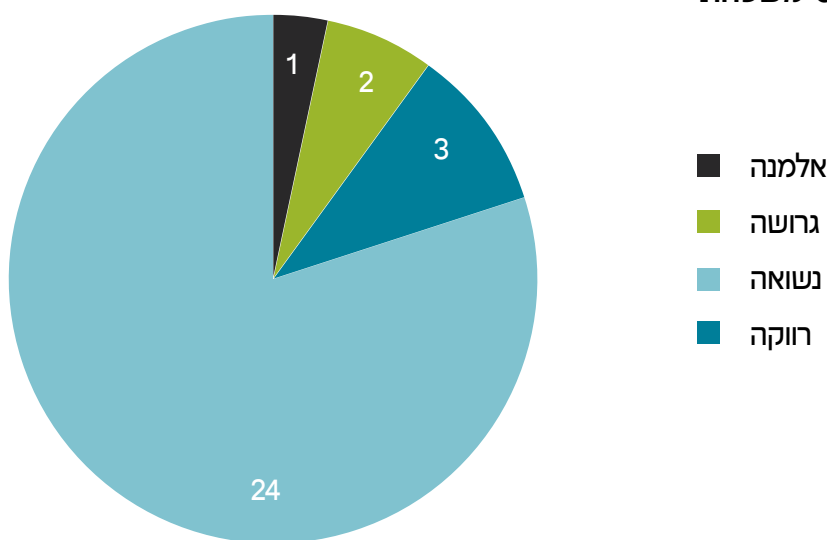
39 ראו הערה 38.

40 דוח פעילות הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים בקרב בדואים בנגב. משרד הכלכלה: הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים. מרץ, 2019

המחקר מבוסס על ראיונות חצי-מובנים עם 30 נשים בטווח הגילים 21-55 (הגיל הממוצע הוא 35.5) וברמות השכלה שונות. שאלות הראיון התמקדו במגבלות המבניות המשפיעות על ההזדמנויות התעסוקתיות עבור נשים בדואיות שתועדו זה מכבר בספרות ובעיקרם, תחבורה, מעונות יום וחלוקת העבודה המגדרית המועידה נשים לטיפול בילדים.⁴¹ שאלות נוספות מתמקדות בסוגיית התשתיות הרלוונטיות במיוחד לכפרים הבלתי מוכרים, אולם חשובה גם ביחס לצורות יישוב אחרות. חלק נוסף של השאלות מתמקד בהשכלה, שכן מחקרים מצביעים על הקשר בין רמת ההשכלה לבין מידת ההשתתפות בשוק העבודה בקרב נשים בדואיות.⁴² לצד זאת, הראיון לא הוגבל לסוגיות אלו בלבד וכלל בתוכו שאלות המתייחסות לשאיפות של הנשים, לקשרים חברתיים וליחסים משפחתיים. כל הראיונות נערכו בשפה הערבית, תומללו במלואם ותורגמו לעברית על ידי המראיינת. רוב הראיונות התקיימו בביתן של המראיינות. חלק מהמראיינות אותרו באמצעות פעילות מעמותת "סידרה" ומהפורום לדו-קיום בנגב, ואחרות באמצעות שיטת "כדור השלג", כך שחלק מהמראיינות הפנו את המראיינת לנשים נוספות.

כמחצית מהנשים אותן ראיינו מועסקות וכמחציתן לא מועסקות. המטרה בחלוקה זו הייתה להימנע מצמצום של המחקר לכדי הפרשנויות של המועסקות או הלא מועסקות. מחד, נשים שעובדות בהווה יכולות לשפוך אור על ההזדמנויות אליהן נחשפו בשוק העבודה והאתגרים שעמדו בפניהן. מאידך, קולן של נשים שאינן מועסקות עשוי להאיר את הסיבות השונות שבגינן הן אינן מצטרפות לשוק העבודה ולהצביע על שאיפותיהן לעתיד. התרשימים להלן מתארים את התפלגות המראיינות על פי מצב משפחתי, מספר ילדים, השכלה ומצב תעסוקתי.

תרשים 5: מראיינות על פי סטטוס משפחתי

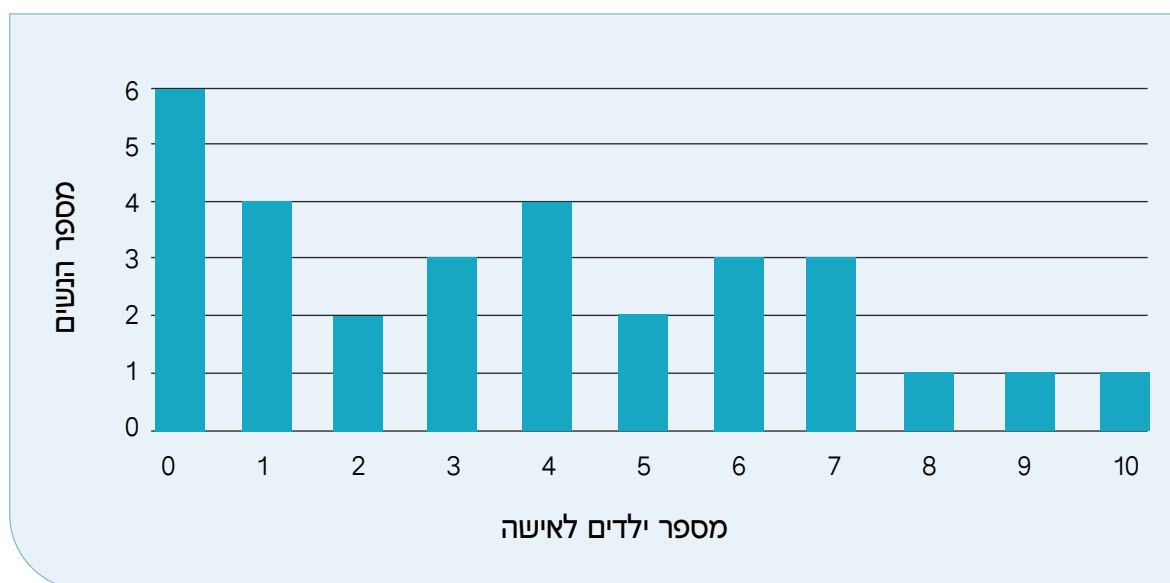
מרבית המראיינות נשואות ומתגוררות עם בני זוגן וילדיהן. מקצתן של הנשים רווקות, גרושות ואישה אחת התאלמנה.

41 בטשון, שירין. חסמים מרכזיים בתעסוקת נשים ערביות בישראל. זולת לשוויון וזכויות אדם, דצמבר 2022; חאגי יחיא, נסרין, סייף, אימן, קסיר, ניצה וכן פרג'ון. תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה. המכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2021; תירוש, אורן, כהן, דנה, ברלין, ברכה, לוי-כובשי, איילת וסמדר סומך. דפוסי תעסוקה וחסמים לתעסוקה באוכלוסייה הבדואית בנגב. מאיירס ג'וינט-ברוקדייל, אפריל 2023.

42 דוח קו-אימפקט; חאגי יחיא, נסרין, סייף, אימן, קסיר, ניצה וכן פרג'ון. תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה. המכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2021.

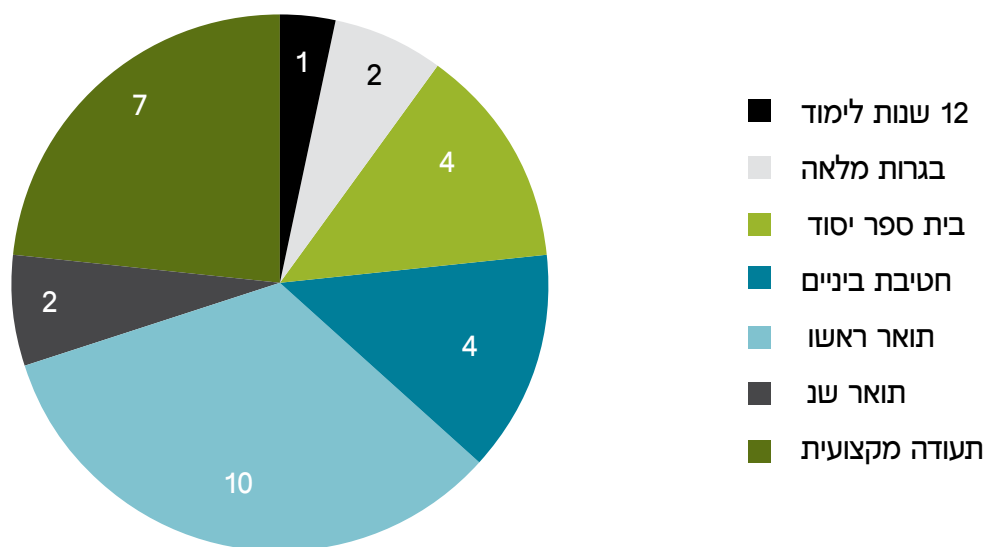
Fuchs, Hadas and Tamar Friedman Wilson. Arab Israeli Women Entering the Labor Market: Higher Education, Employment, and Wages. Taub Center, March 2018.

תרשים 6: מרואיינות על פי מספר ילדים

מספר הילדים הממוצע עבור המרואיינות הוא 3.5. ל-24 מהנשים יש ילדים ולשש מהנשים אין ילדים, מתוכן שלוש חוקות ושלוש נשואות.

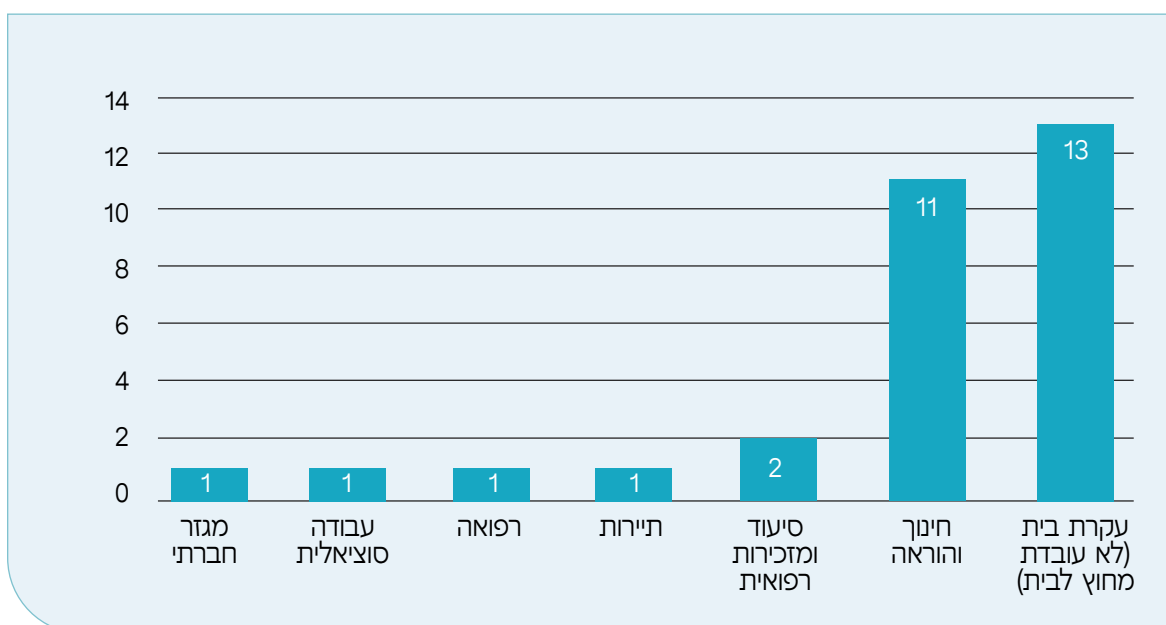
תרשים 7: מרואיינות על פי רמות השכלה

תרשים 8: מרואיינות על פי סטטוס תעסוקתי

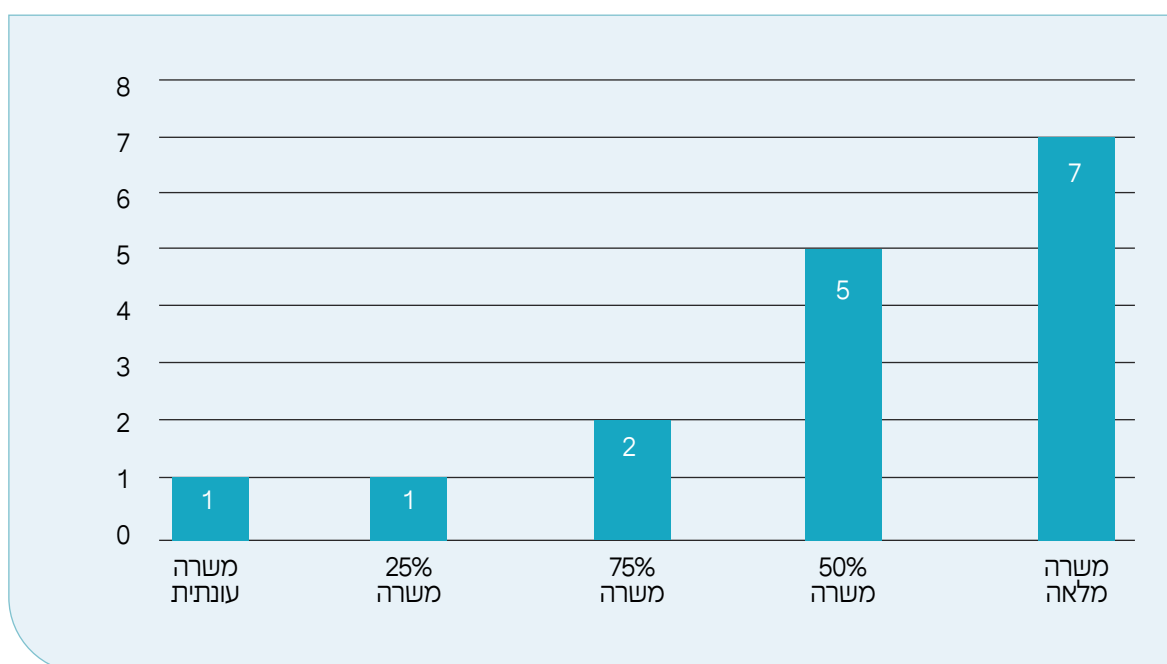

תרשים 9: מרואיינות על פי תחומי עיסוק

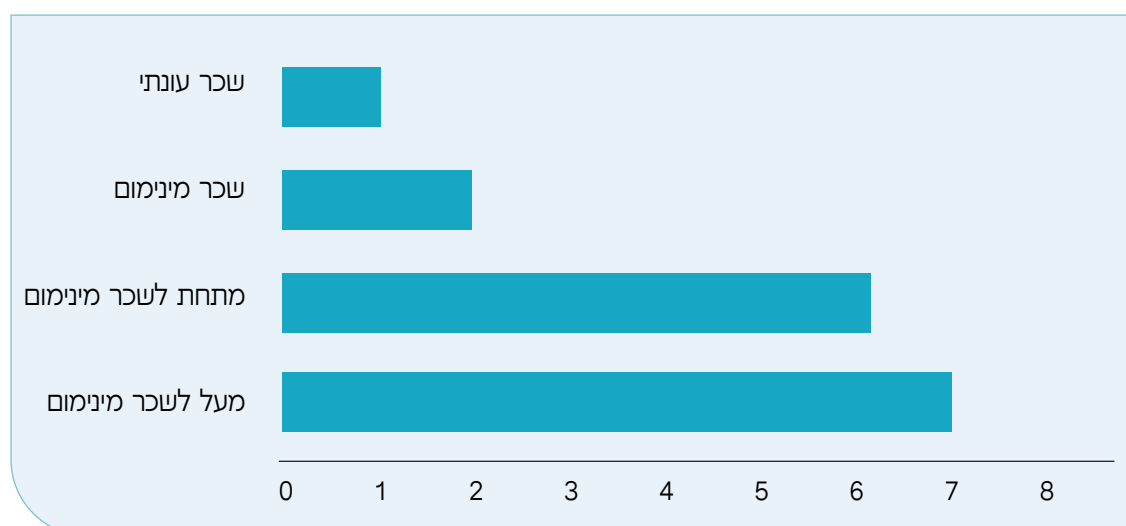
תחום העיסוק הנפוץ ביותר בקרב המרואיינות הוא חינוך והוראה, דבר התואם את הנתונים הכלליים אודות תעסוקה בקרב נשים בדואיות בנגב.

תרשים 10: מרואיינות על פי היקף משרה בקרב המועסקות

מרבית הנשים המועסקות שרואיינו עובדות במשרה חלקית, הנעה בין 25%-75% משרה. פחות ממחצית מהנשים שרואיינו ושמשותתפות בשוק העבודה מועסקות במשרה מלאה.

תרשים 11: מרואיינות על פי היקף שכר בקרב המועסקות

בהתאמה למספר המועסקות במשרה מלאה, השכר החודשי של שבע נשים בלבד הוא מעל שכר המינימום.

הנשים בהם מתמקד מחקר זה משתייכות לשלוש קטגוריות מרחביות שונות: עיירות ממשלתיות מתוכננות, כפרים מוכרים וכפרים בלתי מוכרים בנגב על פי המיפוי הבא:

1. עיירות מתוכננות: באזור הנגב ישנם בסך הכל שבעה יישובים עירוניים שתכננה הממשלה עבור האוכלוסייה הבדואית ובהם מתגוררת מרבית אוכלוסייה זו (כ-212,000 תושבים המהווים כ-70% מכלל אוכלוסייה זו בנגב).⁴³ מתוך יישובים אלו, המחקר התמקד בשלושה – רהט, תל שבע ולקיה – שלושה מרחבים אלו נבחרו למחקר על בסיס השוונות ביניהם הנבעת מגודל האוכלוסייה, צורת היישוב (עיר או מועצה מקומית), זמן הקמה והכרזה כמועצות מקומיות.

- רהט הוא היישוב הבדואי היחיד המוגדר כעיר (החל משנת 1994), ומהווה את אזור המגורים הבדואי היחידי בנגב בו הוקמה לשכת תעסוקה. בעיר מתגוררים 82,879 תושבים ותושבות.
- תל-שבע, המכילה 23,761 תושבים ותושבות, הינו היישוב העירוני הבדואי הראשון שהוקם ביוזמת המדינה בשנת 1968 והוכרז כמועצה מקומית בשנת 1984.
- לקיה מוגדרת כיישוב בשל גודל האוכלוסייה המונה 17,114 תושבים ותושבות. לקיה הוקמה בשנת 1990 והוכרזה כמועצה מקומית בשנת 1996.

מרחבים אלו נבדלים גם על בסיס הממד החברתי-כלכלי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בעוד שכלל היישובים הבדואים בנגב מדורגים באשכול הראשון והנמוך ביותר, בתוך פילוח אשכול זה, רהט מדורגת במיקום גבוה יותר מבחינה סוציו-אקונומית מאשר לקיה, כאשר תל שבע ממוקמת בתחתית האשכול. שיעור האבטלה המוערך ברהט הוא הנמוך ביותר (8.1%). בלקיה שיעור מוערך זה עומד על 11.5% ובתל שבע שיעור זה הוא הגבוה ביותר ועומד על 12.2%.⁴⁴ בעוד שתל שבע הינו היישוב הבדואי המתוכנן הוותיק ביותר, נראה כי תושבי היישוב סובלים משיעורי אבטלה גבוהים יותר מיתר היישובים המתוכננים, דבר ההופך את היישוב למקרה בוחן חשוב במסגרת המחקר הנוכחי. לעומת תל שבע רהט מתאפיינת בתהליכי פיתוח עירוניים מואצים שכן קיים בה ריכוז אוכלוסין המאפשר יתרונות לגודל וכן, הוקם בה פארק התעשיות "עידן הנגב" ומפותחים מוקדי תעסוקה ומסחר נוספים. לקיה מייצגת יישוב קטן יותר, שאין בו כלל אזור תעשייה או מרכז תעסוקה משמעותי. בשלושה יישובים אלו הואיני 11 נשים: ארבע ברהט, ארבע בלקיה ושלוש בתל שבע.

2. כפרים מוכרים: ישנם 11 כפרים בדואים שהוכרו על ידי מדינת ישראל. מרבית הכפרים הוכרו בשנת 1999 או בראשית שנות ה-2000. כפרים אלו משתייכים לשתי מועצות אזוריות – אל-קסום ונווה מדבר. במחקר זה התמקדנו בשני כפרים מוכרים – אבו-קרינאת (מועצה אזורית נווה מדבר) ואום-בטין (מועצה אזורית אל-קסום). שני הכפרים הוכרו לראשונה בשנת 1999. הכפרים מובחנים לא רק בשייכות למועצות אזוריות שונות, אלא גם בגודל האוכלוסייה ובמרחק של הכפרים מבאר שבע, עיר המטרופולין הגדולה ביותר בנגב.

- באום בטין מתגוררים 5,285 תושבים והוא הכפר השלישי בגודלו מבין הכפרים המוכרים מבחינת גודל האוכלוסייה בכפר. הכפר ממוקם כ-11 קילומטר מבאר שבע.
- באבו-קרינאת מתגוררים 2,415 תושבים, כמות אוכלוסייה הקרובה לממוצע האוכלוסייה בכפרים הבדואים המוכרים בנגב,⁴⁵ ומרחקו מבאר שבע הוא כ-30 קילומטר. בכפר הוקם אזור תעשייה קטן.

43 נתונים על אוכלוסיית הבדואים בנגב. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יולי 2023

44 דופק שוק העבודה. דוח נתונים סטטיסטיקיים חודשיים. שיחת התעסוקה, יוני 2023.

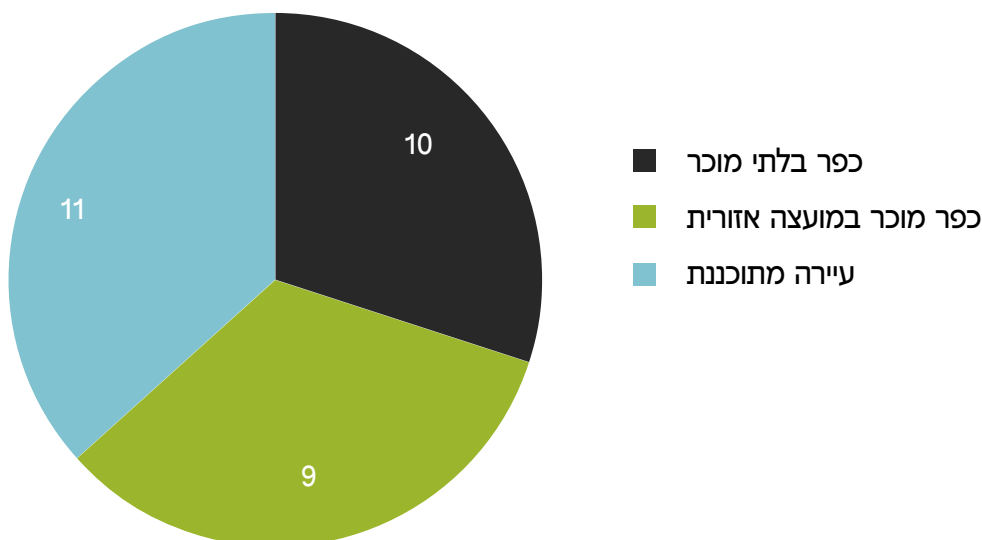
45 מבוסס על חישוב האוכלוסייה הממוצעת בכפרים המוכרים על פי נתונים על אוכלוסיית הבדואים בנגב. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יולי 2023

שירות התעסוקה אינו מספק נתונים על הכפרים המוכרים באופן פרטני, כך שהמידע אודות שיעורי האבטלה המוערכים מתייחסים למועצות האזוריות בלבד. במועצה אזורית נווה מדבר, אליה משויך הכפר אבו-קרינאת, שיעור האבטלה המוערך לחודש יוני בשנת 2023 עמד על 11.5%. שיעור זה גבוה משמעותית במועצה האזורית אל-קסום, אליה משויך הכפר אום-בטין, ומוערך ב-18.5%⁴⁶. בשני כפרים אלו ראינו תשע נשים: חמש באבו-קרינאת וארבע באום-בטין.

3. **כפרים בלתי מוכרים:** כ-85,000 תושבים ותושבות המהווים כ-30% מהאוכלוסייה הבדואית בנגב מתגוררים ב-35 כפרים בלתי מוכרים.⁴⁷ כאמור, לא קיימים נתונים אודות הכפרים הבלתי מוכרים משום שאלו אינם נסקרים על ידי המוסדות הרשמיים. לכן, בניגוד לעיירות המתוכננות ולכפרים המוכרים, הבחירה בשני כפרים בלתי מוכרים כמקרי בוחן נשענת על גודל אוכלוסייה משוער, קרבה לבאר שבע (בה יש את היצע התעסוקה הגדול באזור), תשתיות, חינוך ובריאות. במחקר זה התמקדנו בשני כפרים בלתי מוכרים – א-זרנוג ואל-סירא.
- א-זרנוג הוא כפר עם אוכלוסייה גדולה (כ-5,000 תושבים ותושבות), והנו הכפר הבלתי מוכר השני בגודלו. הכפר ממוקם כ-15 קילומטר מבאר שבע.
 - לעומת זאת, אל-סירא הינו כפר קטן יחסית, המכיל כ-500 תושבים ותושבות והממוקם כ-30 קילומטר מבאר שבע.

שני הכפרים אינם מחוברים לתשתיות החשמל הארציות ואספקת החשמל בהם נשענת על פאנלים סולריים. שני הכפרים אינם זוכים לשירותים מוניציפליים בסיסיים, לרבות שירותי הוחה, חינוך ותברואה, ואינם משתתפים במערך ממשל מוניציפלי. בפועל, שתי המועצות האזוריות מעניקות בהן שירותים חלקיים בתחומי החינוך והבריאות. בזרנוג הוקמו מרפאה, גני ילדים, בית ספר יסודי ובית ספר תיכון, בעוד שבאל-סירא אין כלל מסגרות חינוך. לשם קבלת שירותי חינוך ובריאות, תושבי אל-סירא נאלצים להגיע ליישוב הסמוך, כסייפה, הנמצא במרחק של כ-12 קילומטרים מהכפר, בעוד שהמצב בזרנוג הפוך שכן, בתי הספר והמרפאה בכפר משרתים חלק מתושבי הכפרים הסמוכים. תנאים אלו מבחינים בין שני הכפרים שתושביהם סובלים מאיומים מתמשכים של הריסת בתים, והם מקרים מובחנים בעלי תנאים ייחודיים בהקשר של תעסוקת נשים. בשניהם ראינו תשע נשים: חמש בזרנוג וארבע באל-סירא. אישה נוספת ראינו מכפר בלתי מוכר בסמוך ליישוב דריגיא. בסך הכל, ראינו 10 נשים מכפרים בלתי מוכרים.

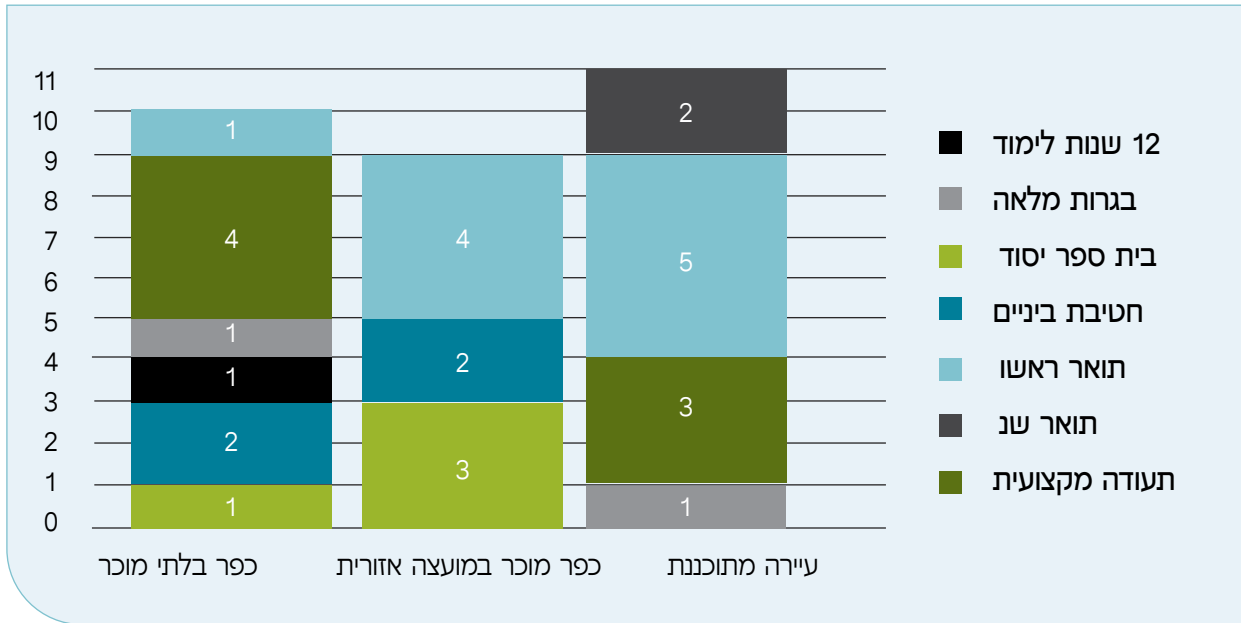
תרשים 12: מראיינות על פי סוג ישוב

46 דופק שוק העבודה. דוח נתונים סטטיסטיקיים חודשיים. שירות התעסוקה, יוני 2023.

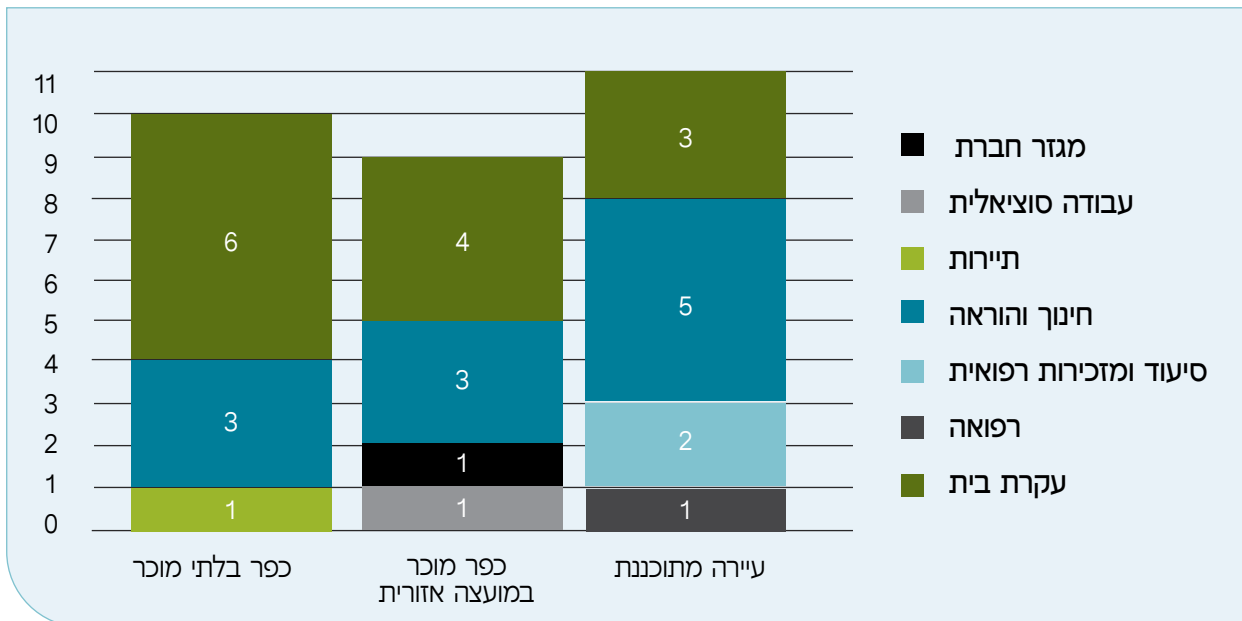
47 ראו הערה 45.

תרשים 13: השכלת המרואיינות על פי סוג ישוב

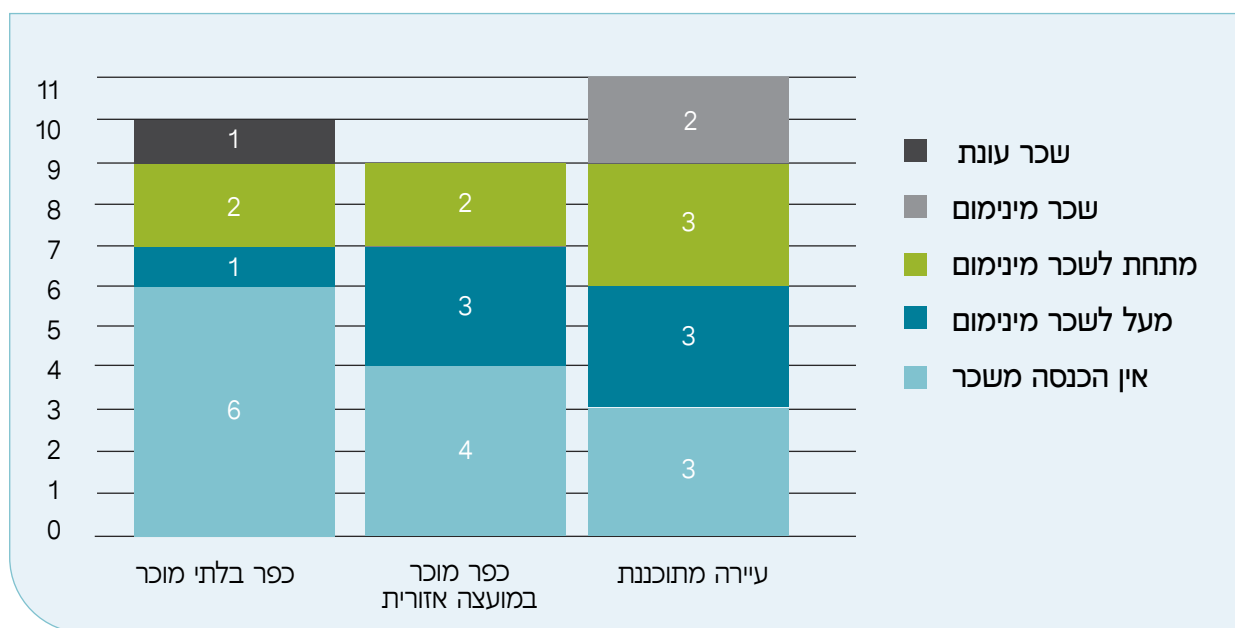
כפי שניתן לראות מתרשים 13, המרואיינות מהעיירות המתוכננות ומהמועצות האזוריות משכילות יותר מהמרואיינות המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים. שתי בעלות התואר השני מגיעות מהעיירות המתוכננת, וכן מחצית בעלות התואר הראשון – כאשר יש רק מרואיינת אחת בעלת תואר ראשון מכפר בלתי מוכר. מרואיינת זו נולדה והתחנכה בעיירה מתוכננת והיא רכשה את התואר הראשון בטרם נישואיה. בעקבות נישואיה עם יליד הכפר, היא העתיקה את מקום מגוריה. ביישובים העירוניים יש רק מרואיינת אחת עם תעודת בגרות מלאה, ואין שם כלל מרואיינות שהשכלתן הסתיימה בחטיבת הביניים, או בבית הספר היסודי.

תרשים 14: תחום עיסוק של המרואיינות על פי סוג ישוב

מתרשים 14 עולה כי בקרב מרואיינות מהכפרים הבלתי מוכרים מספר הנשים שאינן עובדות מחוץ לביתן גבוה לעומת מרואיינות מהעיירות המתוכננות ומהמועצות האזוריות.

תרשים 15: שכר המרוויינות על פי סוג ישוב

הנתונים בתרשים 15 מצביעים על כך שליותר נשים מהכפרים הבלתי מוכרים אין הכנסה משכר, מאשר נשים החיות ביישובים המוכרים. כמו כן, השכר של הנשים ביישובים המוכרים גבוה יותר מזה של הנשים המועסקות בכפרים הבלתי מוכרים.

שער שני: ממצאים

- ד. אילוצים מבניים וגורמים מסייעים בהשתלבות בתעסוקה
- ה. משמעות העבודה בעיני הנשים
- ו. מבט לעתיד ותוכניות לקידום מנקודת ראותן של הנשים

ד. אילוצים מבניים וגורמים מסייעים בהשתלבות בתעסוקה

ד.1 אילוצים מבניים המגבילים את ההשתלבות בתעסוקה

אילוצים מבניים מתייחסים לתנאים החברתיים המגבילים את ההזדמנויות התעסוקתיות של הנשים. חלק זה יעסוק באילוצים המבניים המשייתים מגבלות על הנשים, ואשר יכולים תחת תנאים אחרים לפתוח הזדמנויות עבור הנשים. האילוצים המרכזיים בהם עוסק הפרק הם: תחבורה וניידות, תשתיות, וטיפול בילדים.

תחבורה וניידות

הנגישות לתחבורה ציבורית ולבעלות על רכב פרטי מאופיינת באי-שוויון מגדרי ומרחבי, כך שבהינתן מחסור בתחבורה ציבורית סדירה ונגישה, נשים החיות באזורים פריפריאליים הן הפגיעות ביותר. בדרום ישראל, חסרונה של תחבורה ציבורית מסודרת משמעותית במיוחד עבור נשים המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים. כלל המרחאיינות מהכפרים הבלתי מוכרים הדגישו את המחסור בתחבורה ציבורית כהיבט מרכזי הפוגע באיכות חייהן ובהזדמנויות התעסוקתיות הפתוחות בפניהן. כך מתארת אישה מכפר בלתי מוכר, את המסע ליציאה מהכפר:

"אם אני רוצה לצאת מהכפר, אני צריכה ללכת לצומת. אם יש רכב שלוקח אותנו לצומת, זה לוקח 5-6 דקות ברכב. אחר כך לוקחים אוטובוס. לפני כמה ימים הלכתי ברגל. לקח לי 40-45 דקות הליכה מהתחנה עד הכפר. הייתי חולה, לא יכולתי ללכת, הגעתי לכאן משותקת."

מרחאיינת אחרת מכפר בלתי מוכר מתארת את האופן שבו היא מגיעה למקום עבודתה כסייעת בבית ספר בכל בוקר:

"יוצאת עם בעלי בשבע וחצי לכפר שהוא מלמד בו, אחר כך לוקחת אוטובוס לבית הספר שאני עובדת בו. עד 12 וחצי מסיימת את העבודה."

היעדר התחבורה הציבורית מגבירה את תלותן של הנשים בגברים במשפחתן לשם התניידות מחוץ לשוב המגורים, ובפרט למקום העבודה. במקרים בהם לנשים אין בן משפחה שיכול להסיע אותן למקום העבודה, המחסור בתחבורה נגישה מגבילה את התנועה של הנשים לשעות האור בלבד ולתנאי מזג אוויר מסוימים: "או שלוקחים אותי באוטו, או שאני יושבת בבית. פעם הלכתי ברגל וקיבלתי מכת שמש. לפעמים אני הולכת ברגל (כ-45 דקות), בתקופות שאין בהן שמש."

כלל המרחאיינות שאין להן רישיון נהיגה ורכב ציינו כי הן לא יוצאות מהכפר לאחר רדת החשיכה, כמו גם בימים בהם תנאי מזג האוויר קשים במיוחד – טמפרטורות גבוהות או נמוכות (המאפיינות את האקלים המדברי בנגב), וימים גשומים המלווים לעיתים בשיטפונות באזור. אחת המרחאיינות המתגוררת בכפר בלתי מוכר ושאין ברשותה רישיון נהיגה ציינה מפורשות כי היא "לא לוקחת עבודות שדורשות נסיעות בחושך".

המשמעות של היעדר תחבורה ציבורית נגישה עבור נשים אלו היא שרטוט גבולות ברורים סביב שעות העבודה והתקופות בשנה בהן ניתן להתנייד בתחבורה הציבורית הדלילה ממילא מחוץ לשוב המגורים. בעלות על רישיון נהיגה ורכב היא גורם משמעותי המשפיע על הנגישות של הנשים להזדמנויות תעסוקתיות. מרבית המרחאיינות ללא רישיון נהיגה ורכב לא עובדות מחוץ לביתן. מקצתן עובדות במשרות חלקיות (בין רבע לחצי משרה) מחוץ או מתוך בתיהן ושכרן מתחת לשכר המינימום. המרחאיינת היחידה שאין בבעלותה רישיון נהיגה ומועסקת במשרה מלאה כמזכירה רפואית, מתגוררת בלקיה. תחנת האוטובוס ממוקמת כ-5 דקות הליכה מביתה, דבר המאפשר לה לשוב לביתה גם בשעות הערב המאוחרות ממקום העבודה הנמצא מחוץ לשוב מגוריה. לעומת זאת, מרבית הנשים שיש בבעלותן רישיון נהיגה ורכב, עובדות מחוץ לביתן בהיקף חצי משרה עד משרה מלאה והשכר של רובן הוא מעל לשכר המינימום.

תשתיות

בבחינת קיומן או היעדרן של תשתיות כגון אספקת מים וחשמל בבתים, עלה מן הראיונות הבדל משמעותי בין הנשים החיות בעיירות המתוכננות לבין אלו החיות בכפרים הבלתי מוכרים. כלל המרואיינות מהעיירות המתוכננות ציינו כי הן לא חוות קשיים בהתייחס לאספקת המים והחשמל בביתן. מרבית המרואיינות ציינו כי יש להן אספקת מים סדירה בביתן. לעומת זאת, נשים המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים דיווחו על קשיים בתחום זה: בבתים של כולן קיימת אספקת מים, אולם בחלקם זרימת המים אינה סדירה. אחת המרואיינות מכפר בלתי מוכר אף ציינה כי לעיתים, זרימת המים פוסקת במהלך היום בין השעות 16:00-23:00.

גם בתחום החשמל עלה הבדל דומה: בעוד שעבור נשים בעיירות המתוכננות, הספקת החשמל לא מהווה בעיה, עבור נשים בכפרים הבלתי מוכרים זרימת חשמל קבועה היא מותרות. כלל המרואיינות מהכפרים הבלתי מוכרים ציינו כי החשמל בביתן מסופק באמצעות אנרגיה סולרית (פאנלים סולריים המותקנים על גגות בתיהן) ולכן, לעיתים קרובות אין אספקת חשמל במהלך שעות הלילה, כמו גם במהלך שעות היום בחודשי החורף. בדומה לתושבות הכפרים הבלתי מוכרים, שלוש מרואיינות המתגוררות בכפרים מוכרים במועצות האזוריות סיפרו כי החשמל בביתן מסופק באמצעות פאנלים סולריים. סוגיית אספקת החשמל מרכזית עבור נשים: כאשר זרימת חשמל מוגבלת לשעות מסוימות במהלך היום, היא תוחמת את הזמן שבמהלכו ניתן לבצע את עבודות הבית אשר דורשות שימוש במוצרי חשמל (כדוגמת כביסה). תיחום זמן זה, בייחוד במהלך שעות היום, מגביל ביתר שאת את יציאתן של נשים לעבודה מחוץ למשקי הבית והופך את עבודות הבית למפרכות יותר.

בדומה לתשתיות החשמל, גם תשתיות האינטרנט משתנות על בסיס מרחבי ביישובים הבדואים בנגב. לכל המרואיינות מהעיירות המתוכננות יש תשתית אינטרנט בביתן, למרות שחלקן מתארות לעיתים קלילות אינטרנט לא יציבה. גם למרבית המרואיינות מהכפרים במועצות האזוריות קיימת תשתית אינטרנט ביתית, למעט שלוש מהמרואיינות מהכפר אבו קרינאת. למרבית המרואיינות מהכפרים הבלתי מוכרים אין תשתית אינטרנט בביתן. בשל המחסור בתשתיות אינטרנט, הנשים עושות שימוש בחיבור האינטרנט בטלפון הסלולרי. השימוש ברשת הסלולרית מוגבל ביותר ואינו מאפשר לקיים שיחות וידאו, להעלות או להוריד קבצים ולעשות כל שימוש ברשת שדורש תשתית יציבה ומהירה.

המרואיינות שלא מחוברות לרשת האינטרנט באמצעות תשתית נעדרות יכולת ללמוד או לעבוד מרחוק. למידה ועבודה מרחוק הינה מגמה שהתגברה ביתר שאת בעקבות משבר הקורונה הן במוסדות ההשכלה הגבוהה והן בשוק העבודה הישראלי. כתוצאה מכך, העבודה באמצעות תשתית אינטרנטית המאפשרת גישור על פני פערים מרחביים, הפכה לרכיב מהותי בשווקים שונים. תשתית אינטרנט יציבה משמעותית במיוחד בהתייחס להזדמנויות תעסוקתיות עבור נשים המתגוררות באזורים מרוחקים ושהם תשתיות התחבורה הציבורית לוקות בחסר. לא זו בלבד שתשתית אינטרנט ביתית מהותית עבור נשים בדואיות שמבקשות לרכוש השכלה גבוהה, אלא שהיא גם מרכזית עבור נשים העובדות מחוץ לבית הן כעצמאיות והן כשכירות. כך למשל, הדגישה אחת המרואיינות המתגוררת בכפר בלתי מוכר שהכנסתה מגיעה מעסק משפחתי: "כל העבודה שלנו, וההזמנות [מבית העסק] נעשות דרך האינטרנט". בביתה של אישה זו נעשו מאמצים להתקנת תשתית אינטרנט, דבר המאפשר לה לנהל עסק עצמאי ולקבל הזמנות מלקוחות מחוץ לקהילה המקומית. בניגוד אליה, מרואיינת אחרת שמתגוררת באותו הכפר ומנהלת משפחתון עצמאי, מסבירה: "הקליטה שלי חלשה ואין לי אינטרנט בבית. לפעמים יש לי פגישת זום, ואני מתנצלת... (על היעדר הקליטה), ונכנסת בזמן שיש קליטה חזקה". במקרה של אישה זו, היעדר תשתית האינטרנט מקשה ואף מגביל את יכולתה לקיים פגישות עבודה, כל זאת בזמן שאין בידיה רישיון נהיגה ואין תחנות אוטובוס כלל בקרבת ביתה.

טיפול בילדים

לנשים המתגוררות בכפרים בלתי מוכרים מרוחקים יותר ומרכזיים פחות, אין נגישות למסגרות חינוכיות לילדיהן – פעוטונים, גנים ובתי ספר. המחסור במסגרות חינוכיות בכפרים הבלתי מוכרים,⁴⁸ מגביל נשים רבות בהיקפי המשרה שהן יכולות לקחת, ואף מונע מחלקן לצאת לשוק העבודה.

בהתאם, רק ארבע מרואיינות מכפרים בלתי מוכרים עובדות. חובן עובדות מהבית, דבר אשר מאפשר להן לספק הכנסה, תוך שמירה על ילדיהן. שתי מרואיינות בלבד מהכפרים הבלתי מוכרים, אחת בת 43 והשנייה בת 51, עובדות מחוץ לביתן. הראשונה כסייעת בגן ילדים והשנייה כסייעת בבית ספר. עבודתה של המרואיינת בת ה-43 מחוץ לכפר נתמכת בעבודה שארבעת ילדיה הולכים לבית הספר בכפר. היא חוזרת מעבודתה מחוץ לכפר בכל יום במקביל לסיום יום הלימודים של ילדיה. המרואיינת השנייה שמועסקת כסייעת בבית ספר מחוץ לכפר, עובדת בבית הספר מזה עשור ברבע משרה. בשלב זה, ילדיה בוגרים ואינם זקוקים עוד להשגחה.

לעומת הנשים מהכפרים הבלתי מוכרים, כלל המרואיינות מהעיירות המתוכננות ומהמועצות האזוריות שמשותפות בשוק העבודה עובדות כשכירות מחוץ לביתן. היקפי המשרה שלהן גבוהים מאלו של הנשים מהכפרים הבלתי מוכרים, ובהתאם לכך גם שכרן (ראו תרשימים 14 ו-15). למרבית הנשים הללו יש ילדים. את הילדים בגילי בית הספר הנשים שולחות למסגרות החינוכיות ביישוב המגורים ונעזרות לעיתים בקרובות משפחה (אמא, סבתא, אחות וכו') בהשגחה על הילדים לאחר שעות בית הספר. גם עבור השגחה על ילדים בגיל הרך, חלק מהנשים נתמכות בבנות משפחה המאפשרות להן לחזור לשוק העבודה. כל הנשים שנתמכות על ידי משפחתן בשמירה על ילדיהן לשם רכישת השכלה גבוהה ויציאה לשוק העבודה מספרות כי בני ובנות המשפחה תומכים ברצון לעבוד מחוץ למשק הבית. תמיכה זו מסתמנת כמשמעותית עבור הנשים שמבקשות להשתלב בשוק העבודה, שכן בהינתן המחסור במסגרות לגיל הרך בכל היישובים הבודאים בנגב,⁴⁹ נשים המבקשות להשתתף בשוק העבודה, מוצאות עצמן תלויות באופן בלעדי בתמיכת המשפחה הגרעינית והמורחבת.

2.2 גורמים מסייעים בהשתלבות בתעסוקה

החלוקה בין גורמים מסייעים להשתלבות בתעסוקה לבין גורמים מבניים המגבילים השתלבות בתעסוקה היא כמובן מלאכותית במידת מה, שכן קשה להפריד בין הגורמים שמשפיעים זה על זה: כך למשל, היכולת להשתתף בהשכלה (המוגדרת פה כגורם תומך) תלויה ביכולת לניידות ולכן בנגישות לתחבורה ציבורית (שחסרונה מוגדר כאילוץ מבני המקשה על ההשתלבות). באותה מידה, ניתן היה להגדיר "היעדר השכלה" או "היעדר קשרים חברתיים" כגורמים מגבילים. במובן זה, החלוקה מסייעת להגדיר את הגורמים שקיומם הכרחי להשתלבות, מול הגורמים שהיעדרם מקשה עליה – אך במהלך הקריאה אסור לאבד את המבט ההוליסטי שבו כל הגורמים קשורים אלו באלו.

48 המחסור במעונות בחברה הבודאית בנגב והשלכותיו על חינוך ותעסוקה. פורום דו-קיום בנגב, מאי 2023.

49 תירוש, אורן, כהן, דנה, ברלין, ברכה, לוי-כובשי, איילת וסמדר סומך. דפוסי תעסוקה וחסמים לתעסוקה באוכלוסייה הבודאית בנגב. מאירס ג'וינט-ברוקדייל, אפריל 2023; המחסור במעונות בחברה הבודאית בנגב והשלכותיו על חינוך ותעסוקה. פורום דו-קיום בנגב, מאי 2023; [מסגרות לגיל הרך כמנוף לצמצום פערים - מעונות יום בקהילה הבודאית בנגב. פורום דו-קיום בנגב, 2020; תעסוקת נשים בודאיות בנגב: ממצוקה למשבר בעקבות המלחמה. פורום דו-קיום בנגב, יוני 2024](#)

השכלה

אחד ההיבטים שנבחנו בהתייחס לתעסוקה של נשים בדואיות היא שאלת ההשפעה של השכלה על הנגישות לתעסוקה. מחקרים עדכניים בקרב נשים בדואיות בנגב מצביעים על קשר חזק בין השכלה לתעסוקה.⁵⁰ גם בקרב המרחאיינות במחקר זה, יותר נשים בעלות השכלה על-תיכונית (תואר אקדמי או תעודה מקצועית, בעיקר בתחומי החינוך וההוראה) מועסקות כשכירות, מאשר נשים בעלות השכלה יסודית או תיכונית. אולם, השכלה על-תיכונית לבדה לא מבטיחה הזדמנויות תעסוקתיות עבור הנשים. סיפורה של אחת מהמרחאיינות שהשתתפה במחקר מדגיש את חשיבותו של ההקשר המרחבי בהתייחס לתעסוקה של נשים בדואיות בנגב. אישה זו, שנולדה והתחנכה באחת העיירות המתוכננות, סיימה בהצלחה את לימודיה לתואר ראשון במדעי החברה והרוח. לאחר נישואיה, היא עברה להתגורר בקרבת משפחתו של בן-זוגה בכפר בלתי מוכר. כך היא מתארת את המעבר והחיים בכפר בלתי מוכר:

”אישה משכילה שיש לה תואר ראשון, אסור לה לוותר על עבודה (בשכר). במיוחד נשים שחיות בחברה הבדואית. אף אישה לא צריכה לוותר על עבודה (בשכר), בגלל שהעבודה משנה לה את החיים. תהיה לה הכנסה כל הזמן. זה גם משפיע על גידול הילדים שלה, הם יהיו חכמים יותר ומאושרים יותר. אף אחד לא יגור בכפר בלתי מוכר. תשימי הערה אף אחד לא יחיה ב”פזורה”. החיים קשים באמת! אין חשמל כל הזמן, ואם את רוצה ללכת לבית חולים, את צריכה להמתין לרכב. אישה שאין לה רכב, היא לא יכולה ללכת לבית חולים, לשוק, לכל מיני מקומות, מתי שהיא רוצה. החיים (בעיר או בכפר מוכר) יותר טובים – יש חשמל כל הזמן, יש תחנות אוטובוס, יש אוטובוסים כל הזמן והכל קרוב. יש הבדל בין אדם שחי כל הזמן בעיר לבין כפר לא מוכר, זו דרך התמודדות שונה. מבחינתי, אישה שנולדה בעיר וכל הזמן חיה בעיר, יהיה לה קשה לעבור למקום כזה.”

בדבריה המרחאיינת מדגישה את הקשר ההדוק בין השכלה ותעסוקה בקרב נשים ואת החשיבות של השתלבות של נשים בדואיות בשוק העבודה, עבורן ועבור ילדיהן. בו-בזמן היא מצביעה על כך שהתנאים בכפרים הבלתי מוכרים, ובעיקר היעדר התשתיות והתחבורה, פוגעים באופן משמעותי באיכות החיים של נשים, כמו גם ביכולתן להתפרנס, גם במידה והן רכשו השכלה גבוהה.

היעדר הנגישות לתחבורה ציבורית והקושי הכלכלי לרכוש רכב פרטי הנם מגבלות משמעותיות בפני נשים מהכפרים הבלתי מוכרים בדרכן לרכוש השכלה גבוהה. אחת המרחאיינות, אישה בת 54 המתגוררת בכפר בלתי מוכר התייחסה באופן מפורש למגבלה המשמעותית ביותר שמנעה ממנה לרכוש השכלה גבוהה. למרות שהייתה הראשונה במשפחתה שסיימה בהצלחה את בית הספר התיכון, היא מסבירה כי “לא היו הסעות” שאפשרו לה להתנייד מחוץ לכפר וזאת למרות רצונה לרכוש השכלה גבוהה. “טעות שלא המשכתי בלימודים”, היא מספרת בטון מלא חרטה, ובאותה הנשימה היא מסייגת את תחושת החרטה במגבלות הניידות שמאפיינות את הכפרים הבלתי מוכרים גם בהווה. השילוב של התשתיות הדלות עם היעדר תחבורה וחלוקת העבודה המגדרית בין נשים וגברים, מאיר את ההבדלים בין חייהן של נשים בכפרים הבלתי מוכרים לנשים בעיירות המתוכננות ובכפרים המוכרים.

ההבדלים הדרמטיים בין הכפרים הבלתי מוכרים לסוגי היישובים האחרים מתחדדים ביתר שאת על ידי המרחאיינות מעל גיל 40 המתגוררות בכפרים מוכרים. מכיוון שהכפרים שבהם נשים אלו מתגוררות כיום הוכרו רק בשנת 1999, למעשה הן התחנכו בכפרים בלתי מוכרים עד שהיו בנות 20-15. כל הנשים בטווח גילי אלו בכפרים המוכרים כיום לא זכו לרכוש השכלה מעל 10 שנות לימוד, מכיוון שבאותן שנים לא הוקמו בתי ספר תיכוניים בכפרים שטרם עברו תהליך הכרה ובשל מגבלות התחבורה מחוץ לכפרים. כך למשל, מתארת

50 תירוש, אורן, כהן, דנה, ברלין, ברכה, לוי-כובשי, איילת וסמדר סומך. דפוס תעסוקה וחסימים לתעסוקה באוכלוסייה הבדואית בנגב. מאירס גוינט-ברוקדייל, אפריל 2023.

מרואינת בת 45 המתגוררת באבו-קרינאת את התקופה שהישוב הוגדר ככפר בלתי מוכר:

”היה קושי בנסיעות. אם את מפספסת את האוטובוס, הלך היום. וקשה ללכת. היה צריך שמישהו יאסוף אותנו (לבית הספר). התחרטתי שלא המשכתי ללמוד. בגלל זה רציתי שהבנות שלי ימשיכו ללמוד. (הן) הגשימו את החלום שאני לא הגשמת.”

לעומת נשים מעל גיל 40, הנשים מתחת לגיל 30 מהכפרים המוכרים אותן ראינו, רכשו השכלה גבוהה וכולן עובדות כיום מחוץ לביתן. נשים אלו נולדו בכפרים לאחר שעברו תהליך הכרה ואחרות, היו פעוטות או בגילי טרום גן חובה. כתוצאה מכך, הנשים בעיירות המתוכננת והנשים הצעירות מהכפרים המוכרים משכילות יותר, מרביתן דור ראשון להשכלה גבוהה, דבר הפותח בפניהן הזדמנויות תעסוקתיות שאינן נגישות לנשים מהכפרים הבלתי מוכרים. חשיבותה של ההשכלה הגבוהה בהקשר להזדמנויות תעסוקתיות עבור נשים בדואיות אף מתגברת בבחינה של תחומי העיסוק בקרב הנשים המשכילות, כאשר מרבית הנשים בעלות השכלה גבוהה שהתראינו ציינו כי הן מועסקות בתחומים בהם רכשו השכלה גבוהה, או בכאלו המשיקים לתחומי הלימוד שלהן, בעיקר בחינוך, הוראה, סיעוד ואף רפואה.

קשרים חברתיים

אחד הנרטיבים שעלו במסגרת התייחסותן של המרואינות למקומן בשוק העבודה הוא קשרים חברתיים. מספר נשים ניסחו את החשיבות של השתתפות בשוק העבודה באמצעות שימת הדגש על יכולתן “להכיר אנשים חדשים” במסגרות תעסוקתיות, כפי שניתן לראות בשתי הדוגמאות הבאות:

”העבודה, עבורי היא כל דבר, גם בהיבט חברתי-תרבותי. בזמן שאת עובדת... את יוצאת ומכירה אנשים חדשים בסביבה שלך, וגם מחוצה לה.” (מרואינת בת 37 מכפר בלתי מוכר, לא עובדת)

”(אני) פוגשת אנשים (בעבודה), עם יכולות וכישרונות חדשים, פנים חדשות. אני מכירה הרבה אנשים ותרבויות אחרות. בנוסף, זה שאני חיה בחברה בדואית, העבודה מאפשרת לי להכיר אנשים מאותה חברה (בדואית), שיש להם תרבות והרגלים אחרים. העבודה חושפת אותך לאנשים שאת אף פעם לא תכיר, אם תשבי בבית. כשתפגשי אותם (את האנשים) ותעבדי איתם, אלו כבר יהיו חיים אחרים עבורך.” (מרואינת בת 37 מעיירה מתוכננת, מועסקת בהוראה)

אותו היבט “חברתי-תרבותי” אליו מתייחסת המרואינת בציטוט הראשון, מוסבר בהרחבה בציטוט שאחריו המובא על ידי מרואינת אחרת. המשמעות של היכרות עם אנשים בעולם התעסוקתי נקשרת על ידי הנשים בחשיפה לתרבויות, הן בתוך והן מחוץ לחברה הבדואית בנגב. בעוד שהשהות במרחב הביתי בלבד מגבילה את המעגלים החברתיים ואת החשיפה של הנשים לאחרות, השתלבות בשוק העבודה מאפשרת את היצירה של קשרים חברתיים חזקים וחלשים כאחד.

חשיבותן של רשתות חברתיות עבור נשים בדואיות בנגב לא מתמצה בחשיפה לעולמות תוכן ולמגוון חברתי עשיר, והיא מהותית במיוחד בהתייחס ליכולתן של נשים להשתלב בשוק העבודה מלכתחילה. במהלך הראיונות, הנשים נשאלו האם חברותיהן עובדות ובאילו היקפי משרה. כמחצית מהנשים כלל לא ידעו האם חברותיהן מועסקות ומה הם תחומי העיסוק שלהן. מלבד מרואינת אחת שמתגוררת בעיירה מתוכננת ומועסקת כאחות בחדר מיון, כל הנשים שלא ידעו להשיב על שאלה זו לא עובדות מחוץ לביתן או מתגוררות בכפר בלתי מוכר. המשמעות היא שהקשרים החברתיים מחוץ ליחידה המשפחתית בקרב נשים אלו מצומצמים ביותר.

החשיבות של קשרים אלו מתבררת כאשר מספר נשים עובדות מסבירות כי נחשפו להזדמנות תעסוקתית שהפכה לעבודה בה הן מועסקות כיום באמצעות חברותיהן. למרות התפיסה המקובלת כי בחברה הבדואית, על פיה קשרים משפחתיים מהווים את הקשרים המשמעותיים ביותר בהתייחס לתעסוקה, רק שתי מראיינות מקרב המועסקות ציינו כי נעזרו בבני משפחה על מנת להיחשף להזדמנויות תעסוקתיות. יתר המראיינות המשתתפות בשוק העבודה, התקבלו לעבודתן הנוכחית במגוון דרכים. בזמן שחלקן נעזרו בחברות ומכרות, שתי נשים, אחת רופאה והשנייה מורה, התקבלו למקום עבודתן בהווה באמצעות מסלולים מובנים עוד מתקופת לימודיהן, כדוגמת תוכנית "חותם" תחת משרד החינוך. אחרות עשו זאת בכוחות עצמן:

"הגשתי את התעודות שלי לבתי ספר, התקשרו אליי ואמרו שצריך מורה לעברית במתנ"ס." (מראיינת בת 25 מכפר מוכר, מועסקת בהוראה)

בניגוד לנשים המועסקות, מרבית הנשים שלא עובדות מחוץ לביתן ציינו כי אין מי שיעזור להן בתהליך מציאת עבודה בשכר, כאשר שלוש נשים בלבד ציינו כי הן יכולות להיעזר בבני משפחה ורק אישה אחת ציינה שהיא יכולה להיעזר בחברותיה שמועסקות בתחומים שונים במגזר הציבורי ובמגזר הפרטי. תשובותיהן של הנשים שאינן מועסקות מחדדות את החשיבות של קשרים חברתיים בשוק העבודה. בקרב נשים ערביות בישראל, למעגלים חברתיים נשיים ישנה חשיבות מרכזית כמשאב בשוק העבודה המקומי.⁵¹

מחקרים עדכניים מצביעים על ההשפעה של רשתות חברתיות על יכולתן של נשים, בין היתר גם נשים מקבוצות שוליות, להשתלב ולהתקדם בשוק העבודה. מחקרים אלו מדגישים כי נשים זקוקות לקשרים חברתיים רבים ומגוונים יותר מאשר גברים על מנת להצליח בשוק העבודה.⁵² למרות שרשתות חברתיות הומוגניות (קשרים עם אנשים דומים) מאפשרות חשיפה להזדמנויות תעסוקתיות, כאשר מדובר בקבוצות שוליות בחברה, לעיתים מדובר בתעסוקה רעועה המאופיינת בשכר נמוך ובהיעדר תנאים סוציאליים.⁵³ יתרה מכך, רשתות חברתיות-משפחתיות צפופות (מאופיינות בקשרים חברתיים חזקים) והומוגניות חשובות במיוחד לתמיכה חברתית בקרב קבוצות שוליות, אולם הן לעיתים בולמות מובילות מעמדית.⁵⁴ לעומת זאת, כאשר הרשתות החברתיות מאופיינות בהטרוגניות, הן מאפשרות חשיפה להזדמנויות רבות ומגוונות יותר ובכך, משפרים את הסיכויים של הנשים הן להתקבל למשרה והן לשפר את איכותה. לפיכך, אין זה מפתיע כי חלק מהנשים התייחסו לחשיפה למגוון תרבותי וחברתי רחב יותר כאחד היתרונות בכניסה לשוק העבודה. באופן אירוני, נשים אלו חושפות את המלכוד של נשים בדואיות להן קשרים חברתיים מועטים, או לחילופין רשתות חברתיות צפופות והומוגניות, כאשר פעמים רבות עצם היעדר קשרים מגוונים מקשה על כניסתן לשוק העבודה מלכתחילה. רשתות חברתיות מגוונות בין נשים מאפשרות לנשים בדואיות בנגב להתמודד עם ההיצע התעסוקתי הדל ועם המגבלה של קשרים הנוצרים דרך התא המשפחתי המאופיינים בהומוגניות חברתית גבוהה.

51 בנימין, אורלי ושרית ניסים. 2018. "הבנת חסמים לחילוץ מעוני במיקומים חברתיים שונים: חסמי תעסוקה וחסמים במימוש זכויות וקבלת שירותים." *יחידת המחקר בנושא העוני, אוניברסיטת בר-אילן*.

Alhuzail, Nuzha Allasad. 2013. "I Earn, Therefore I Exist": Impoverished Bedouin Mothers Who Become Entrepreneurs." *Israel Studies Review* 28 (2): 174-191; Biernacka, Aleksandra, Abu-Rabia-Queder, Sarab, and Gideon M. Kressel. 2018. "The Connective Strategies of Bedouin Women Entrepreneurs in the Negev." *Journal of Arid Environments* 149: 62-72.

52 Ibourk, Aomar, and Zakaria Elouaourt. 2023. "Revitalizing Women's Labor Force Participation in North Africa: An Exploration of Novel Empowerment Pathways." *International Economic Journal* 37 (3): 462-484; Lutter, Mark. 2015. "Do Women Suffer from Network Closure? The Moderating Effect of Social Capital on Gender Inequality in a Project-Based Labor Market, 1929 to 2010." *American Sociological Review* 80 (2): 329-358.

53 Salikutluk, Zerrin, and Katrin Menke. 2021. "Gendered Integration? How Recently Arrived Male and Female Refugees Fare on the German Labour Market." *Journal of Family Research* 33 (2): 284-321.

54 Stack, Carol B. 1997. *All Our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. New York: Basic Books.

כדי לבחון את יכולת השילוב של הנשים הבדואיות בתעסוקה חשוב להבין את המשמעות אותה הן מייחסות לה. מן הראיונות עולה כי מרבית הנשים, גם אלו הנמצאות בשוק העבודה וגם מי שלא עובדות מחוץ למשק הבית, ציינו את רצון להמשיך לעבוד או להשתלב בשוק העבודה. נשים בודדות, כולן בטווח הגילים 44-54, ציינו כי הן אינן מעוניינות לעבוד מחוץ לבית. יוצאות דופן הן שתי נשים המנהלות עסק עצמאי מביתן ולכן משתתפות בשוק הכלכלי המקומי. שתי הנשים האחרות ציינו כי גילן מהווה מכשול משמעותי בכניסה לשוק העבודה וכי בשלב זה של חייהן "הרכבת נסעה". יתר המראיינות התייחסו באופן חוזר ונשנה למשמעות המהותית של הכניסה והנוכחות שלהן במרחבים תעסוקתיים במונחים כלכליים, חברתיים ותרבותיים.

במחקר שנערך בקרב נשים ערביות בישראל נמצא כי נשים ערביות עלולות להימנע מחשיבה על עבודה במושגים פיננסיים בשל המלכוד המגדרי והלאומי בו הן נתונות בחברה הישראלית.⁵⁵ על אף האמור לעיל, מראיינות רבות ציינו את החשיבות של השתלבות בשוק העבודה כמקור הכנסה. הנשים השתמשו בעיקר במונחים "להרוויח" ו"הכנסה כספית" בהתייחסותן למשמעותה הכלכלית של עבודה מחוץ למשק הבית. יתרה מכך, מתוך נשים אלו בודדות המשיגו באופן ישיר תעסוקה של נשים כהכנסה שנייה למשק הבית, במילותיהן "עזרה למשפחה".

להיבט הכלכלי אליו מתייחסות הנשים, יש משמעות מגדרית מרכזית – עצמאות כלכלית. כך מתארת אישה בת 27 מעיירה מתוכנתת שמועסקת כמורה את המשמעות של מושג העבודה עבורה:

"(העבודה היא) הכל: פרנסה, ממלאת את הזמן. היא לעשות משהו שאני באמת אוהבת, להיות עצמאית ולא להזדקק לעזרה מאף אחד. וזה מחזיר אותנו לפרנסה."

אחת המשמעויות שאותה האישה הצעירה יוצקת לתוך מושג העבודה היא עצמאות כלכלית לשם צמצום התלות באחרים. למרות שמחקרים מצביעים זה מכבר שעקרות בית מהוות חלק בלתי נפרד מהשווקים הכלכליים בחברות מודרניות,⁵⁶ עבודתן של נשים אלו נותרת שקופה, כלומר כזו שאינה מוגדרת כחלק ממעגל התעסוקה ולכן מהווה עבודה ללא תגמול בשכר. הגם שנשים שמועסקות בשכר מבצעות עבודות בית שקופות, התלות של נשים שעובדות במשק הבית בלבד ונותרות ללא הכנסה כלל בבני הזוג הינה מוחלטת. כתוצאה מכך, נשים אלו נאלצות להיוותר ביחסי תלות עם הגברים במשפחתן ולמעשה, נמנעת מהן עצמאות כלכלית. דווקא הנשים שאינן עובדות מחוץ למשק ביתן התייחסו באופן ישיר למושג העבודה באמצעות מושגים כמו "חיים" או "חופש". כך למשל, ציינה אישה בת 52 המתגוררת בכפר בלתי מוכר ואינה עובדת מחוץ לביתה: "העבודה היא החיים, אדם בלי עבודה לא חי". אישה נוספת, בת 50 גם היא מכפר בלתי מוכר ואשר אינה עובדת מחוץ לביתה הצהירה כי עבודה מחוץ למשק הבית היא "חופש מוחלט לאישה!".

אין זה מפתיע כי דווקא נשים מהכפרים הבלתי מוכרים יוצקות את המשמעות של חופש לתוך מושג העבודה. תלותן של נשים אלו בבני המשפחה עמוקה יותר מאחרות שכן כפי שיתואר לעיל, עבור נשים אלו עבודות הבית מפרכות ביותר (לאור המחסור בתשתיות הבסיסיות) וההזדמנויות התעסוקתיות דלילות בשל מחסור במסגרות חינוך לילדיהן והיעדר נגישות לתחבורה ציבורית. למעשה, מגבלות הניידות של הנשים מגבירה את יחסי התלות הכלכליים בינן לבין בני משפחתן. אישה אחרת מכפר בלתי מוכר שמנהלת עסק מביתה ניסחה את המשמעות של עבודתה כמקור פרנסה ובו בזמן כפעולה שבאמצעותה "משנים אווירה,

55 סער, עמליה. 2010. "זמות זעירה של נשים כמסלול ניעות חברתית, מספר היבטים פרדוקסליים." סוציולוגיה ישראלית 11 (2): 441-462.

56 ברירי-גארב, חונה. 2020. "עבודות שקופות." מפתח: כתב-עת לקסיקלי למחשבה פוליטית 15: 79-100.

לא נשארים בשגרה קבועה. בעצם יש תנועה, חשוב לי לנוע". אישה זו שעובדת מביתה, הן כעקרת בית והן כמפרנסת, מתארת את ניהול העסק כתנועה מטפורית המאופיינת ביציאה מהשגרה של עבודת הבית ובכך, מדגישה את החשיבות של עבודה בשכר (עבור שכירות או עצמאיות) דווקא עבור נשים המתמודדות עם אתגר תנועה משמעותי במרחב בשל היותן תושבות הכפרים הבלתי מוכרים.

המוטיב של התאוורות ושבירת שגרה עלה בקרב נשים רבות שעובדות מחוץ למשק הבית, בלא תלות בסוג הישוב בו הנשים מתגוררות:

"העבודה היא לא רק עניין של כסף, היא מוציאה אותנו מהרוטינה, משעמום, מלחזור על אותם דברים כל פעם... העבודה מפיגה שעמום ומעסיקה, היא משנה את אורח החיים וגם את המחשבה והאישיות. אני לא מדמיינת את עצמי יושבת בבית." (מרואינת בת 24 מעיירה מתוכננת, עובדת כאחות בחדר מיון)

"העבודה אולי היא קצת שחרור. היא שחרור... היא מוציאה אותי מהשעמום בבית." (מרואינת בת 37 מעיירה מתוכננת, עובדת בהוראה)

"אני יוצאת (לעבוד) גם כדי לאוורר את עצמי... האדם שעובד יוצא, משנה אווירה, מכיר אנשים חדשים, מביא גם כסף. וגם מההיבט הנפשי, זה סוג של מנוחה: המערכת של האדם משתנה (בעבודה) והופכת למסודרת יותר. זה יוצר סדר - בין הבית לעבודה." (מרואינת בת 51 מכפר בלתי מוכר, עובדת כסייעת בבית ספר)

נראה כי הנשים תופסות את העבודה במשק הבית כפסיבית, כעמידה במקום כך שהזמן פוסק מלכת משום שהוא מאורגן ברצף מעגלי וחזרתי של מטלות דומסטיות. מדבריהן של הנשים מתברר כי המוטיב של שבירת שיגרה והתאוורות כרוך בעקרונות של סדר וארגון. לעקרונות אלו שני פנים:

- פן אחד מתייחס לסדר יום מובנה, כלומר למסגרת שבתוכה הן יכולות לארגן לוח זמנים.
- פן שני מתייחס להפרדה בין המרחב הפרטי בו נעשות עבודות הבית לבין המרחב הציבורי-תעסוקתי.

שני ממדים אלו כרוכים האחד בשני לא רק במונחים מילוליים, אלא גם באופן שבו הנשים מתייחסות ל"סדר" שעבודה מחוץ לבית מאפשרת להן לארגן - סדר שאינו ממוקד בצרכים של היחידה המשפחתית ובארגון הזמן סביב מטלות הבית בלבד, אלא כזה שממוקד בהבנייה של שגרה מחוץ ליחידה המשפחתית כסובייקטיות עצמאיות. מלבד מרואינת אחת, כל הנשים שהתייחסו למוטיב של "סדר" ניסחו אותו במונחים של אקטיביות ושליטה בחייהן:

"(עבודה מייצרת) סדר. את מכינה, כמו שאת רוצה, תוכנית ליום שלך. (עבודה) מסדרת לי את החיים." (מרואינת בת 39, מכפר בלתי מוכר, מנהלת עסק עצמאי)

"עבודה ממלאת את הזמן שלך ומסדרת את הזמן שלך, מייצרת סדר יום." (מרואינת בת 28 מעיירה מתוכננת, לא עובדת מחוץ לביתה בשל הריון מתקדם)

"עבודה מסדרת את הזמן שלך, מאפשרת לך להפריד בין החיים האישיים למעשיים. את לא אותו אדם שיושב בבית." (מרואינת בת 29 מעיירה מתוכננת, עובדת בתחום החינוך)

המרואיינות מתייחסות למטלות הבית במונחים של חיים אישיים ואינן תופסות מטלות אלו, מפרכות ככל שיהיו, במונחים של עבודה. התייחסותה של המרואיינת המבחינה בין "החיים האישיים" ל"חיים המעשיים" מייצגת את השאיפה של חלק מהנשים להפרדה בין המרחב הפרטי (אישי) לבין זה התעסוקתי, אותו המרואיינת מנסחת כמעשי. אולם, למרות שעבודות הבית נתפסות כפחותות משום שאינן מתוגמלות בשכר, אלו לעיתים קשות ומפרכות יותר, בייחוד בהשוואה לתחומי עיסוק שלא דורשים עבודת כפיים. כפי שניתן לראות מהציטוט של המרואיינת מהכפר הבלתי מוכר אשר מנהלת עסק עצמאי, ההפרדה בין הביתי לתעסוקתי, מתרחשת באותו המרחב הפרטי-משפחתי, ועדיין אישה זו מדגישה את החשיבות של "הסדר" שעבודה בשכר מאפשרת בחייה.

נראה כי הנשים שתופסות עבודה בשכר כמערך מארגן המפריד בין הבית לעולם העבודה, מבקשות לקבל משמעות דרך העולם "המעשי", קרי המרחב התעסוקתי, ולא להיוותר במרחב הביתי שנתפס כפסיבי ושערכו החברתי והאזרחי נמוך. בשונה מנשים אלו, מרואיינת אחת בלבד התייחסה לקשר הבל ינותק בין המרחב הביתי לבין העולם התעסוקתי – אישה צעירה בת 23 מעיירה מתוכננת שאינה עובדת בשכר בעקבות יציאתה לחופשת לידה: "עבודה היא מחויבות, סדר יום. (היא גם) הבית, זה עבודה, אלו גם הילדים." מרואיינת זו הייתה היחידה שהתייחסה לעבודות הבית כמשרה לכל דבר, גם באם זו אינה מתוגמלת.

לצד עצמאות כלכלית והבנייתם של סדר והפרדה בין המרחב הביתי לזה התעסוקתי, נשים רבות תיארו את העבודה בשכר כהגשמה עצמית. מוטיב זה מנוסח על ידי הנשים באופנים מגוונים ביניהם, מימוש פוטנציאל ועיצוב אישיות. היבט זה קיבל ביטוי רק בקרב נשים צעירות שעובדות מחוץ לביתן או כאלו ששואפות לעבוד מחוץ לביתן:

"(עבודה) מעצבת ומחזקת את האישיות שלי... כל החיים שלי אני יולדת, מניקה, הרגשתי שהמוח שלי מתבזבז... ואני מרגישה שאני בגיל שעדיין יש לי את היכולת לעבוד. אם אני יכולה למצוא מקום חוץ מהסופר(מרקט), ששם יש אפשרות לעבוד. לכן התחלתי (בחיפוש אחר הכשרה מקצועית)." (מרואיינת בת 38 מכפר מוכר, לא עובדת מחוץ לבית).

"(עבודה מייצרת) ביטחון עצמי, עוזרת לאישיות שלי להתפתח ולהתקדם. זה ניסיון (חיים)." (מרואיינת בת 26 מעיירה מתוכננת, לא עובדת מחוץ לבית)

"אין דבר טוב מהעבודה. את רואה את האנשים שלא לומדים, שלא יודעים לקרוא או לכתוב. תודה לאל שיצאתי – שלמדתי, שעבדתי, שראיתי..." (מרואיינת בת 25 מעיירה מתוכננת, עובדת כמזכירה רפואית)

"מימוש עצמי. מרגישה שאני מגשימה ושלמה עם עצמי. זו שגרה טובה, אני מרגישה אותה... מרגישה שאני יותר עם ביטחון, יש סדר בחיים ומשמעות לחיים." (מרואיינת בת 28 מעיירה מתוכננת, מועסקת כמורה)

חלק מהנשים אף ניסחו את היבטי ההגשמה העצמית במונחים של גאווה ותרומה לחברה:

"כשאני מלמדת, אני עוזרת. אני מלמדת נשים שלא סיימו בגרות את השפה העברית. זה דבר חשוב וזו גאווה בשבילי." (מרואיינת בת 25 מכפר מוכר, עובדת בהוראה)

המוטיב של הגשמה עצמית אותו הנשים פורטות למושגים של סיפוק עצמי, העצמה וחופש אישי, אינו מסתכם במימוש של העצמיות של הנשים, אלא שבקרב חלקן הוא אף מנוסח כתהליך של עיצוב זהות: אני תמיד אני אומרת: 'האדם מחפש את עצמו במקום העבודה, ואם מצאת את המקום הנכון, אז מצאת את

מה שאת צריכה להיות בו'. אני היום רואה עצמי במקום של נתינה... אני מנסה למצוא את עצמי כבת אדם." (מרואינת בת 30 מכפר מוכר, עובדת סוציאלית)

הניסוח של הנשים את משמעות העבודה דרך הגשמה עצמית מנכיחה את המוטיבציה שלהן להיות חלק מהמרחב התעסוקתי ומבליטה את ההשתתפות בשוק העבודה כחלק בלתי נפרד מהזהות שלהן. באמצעות ניסוח של השתתפות בשוק העבודה כהגשמה עצמית, המרואינות מדגישות את התפקיד המשמעותי שעבודה בשכר ממלאת בחייהן. חשוב להדגיש, כי בקרב מרבית המרואינות המוטיב של הגשמה עצמית היה מלווה גם בהתייחסות להיבטי העצמאות הכלכלית, הסדר וההפרדה בין הבית לעולם התעסוקתי. כלומר, מרבית המרואינות שזרו יחד את המשמעויות והתפקידים השונים שעבודה בשכר ממלאת בחייהן.

1. מבט לעתיד ותוכניות לקידום מנקודת ראותן של הנשים

שאיפה להמשכיות ולמימוש ההשכלה

כאמור, מרבית הנשים ביטאו את רצונן להתחיל או להמשיך לקחת חלק פעיל בשוק העבודה, ומחצית מהמרואינות הביעו את רצונן להמשיך לעבוד בתחום העיסוק בו הן עובדות בהווה או במקצוע אותו רכשו באקדמיה. כך למשל, השיבו נשים שעובדות כשכירות כשנשאלו האם היו מעוניינות להחליף תחום עיסוק: "בחרתי את העבודה בבית הספר בגלל שהיא מתאימה לי ולזמנים שלי. וגם, אני לא יכולה לקחת משרה מלאה משום שאני עובדת בעבודה נוספת, יש לי חנות שאני מוכרת בה עבודות יד. לא הייתי רוצה לעבוד בתחום אחר. משום שניסיתי מקצועות אחרים, ומצאתי את עצמי. אני עבדתי בחמישה מקומות עבודה שונים, עד שמצאתי את עצמי בעבודה שאני נמצאת בה (בהווה)". (מרואינת בת 23 מעיירה מתוכננת, מועסקת כמורה)

"בתחום אחר לא, לא רואה עצמי עובדת בתחום אחר. למרות שאמרו לי לעבוד במקום אחר, אבל לא הסכמתי משום שאני רוצה לעבוד באומנות, במה שלמדתי." (מרואינת בת 37 מעיירה מתוכננת, עובדת בהוראת אומנות)

מרואינת אחת אף הרחיבה את מוטיב ההגשמה העצמית לכדי האופן שבו היא משרטטת את עתידה התעסוקתי. אישה זו ציינה כי היא מעוניינת להישאר בתחומי הרווחה, תוך שהדגישה את שאיפותיה להשתלב בעבודה בשטח:

"אני תמיד שמעתי לעצמי מטרות. אני לא אדם של הרגלים. כל תקופה ותקופה מוסיפה משהו ומחדשת בעבודה שלי. אני מנסה למצוא את עצמי כבת אדם ולא כעובדת סוציאלית. אני רואה את עצמי במקום אחר בעוד כמה שנים משום שאני לא אוהבת עבודה משרדית." (מרואינת בת 30 מכפר מוכר, עובדת סוציאלית)

לצד נשים אלו ששואפות להישאר במקום עבודתן משום שבמילותיהן, הן מצאו עצמן בעבודה בה הן מועסקות בהווה, נשים אחרות התייחסו לרצון להישאר בעבודתן מכיוון שזו מאפשרת להן גמישות בהתחשב בריבוי המשימות המוטלות עליהן, כנשים עובדות וכאימהות:

"בעבודה שלי אני מרגישה בנוח. זה גם קרוב לבית שלי ולילדים שלי. אני יכולה ללכת לעבודה ולחזור איתם (אחרי העבודה)". (מרואינת בת 43 מכפר בלתי מוכר, מועסקת כסייעת בגן)

למרות שמקומות עבודה מסוימים מאפשרים לאימהות גמישות בהתייחס לשעות העבודה ואחוזי המשרה, מדובר במסגרות תעסוקתיות מוגבלות שלעיתים לא מאפשרות לנשים התקדמות מקצועית או שיפור בתנאי העסקה. כך, למשל תיארה מרואיינות שמעוניינות להמשיך לעבוד בתחום ההוראה את ניסיונותיה להחליף מקום עבודה:

”רציתי ללמד בבית ספר ולא במתנ”ס. לא מצאתי, משום שבתי הספר רוצים משרה מלאה ואני רוצה (משרה של) שלושה ימים בשבוע בגלל הבת שלי.” (מרואיינת בת 25 מכפר מוכר, מועסקת בתחום החינוך)

אישה אחרת תיארה את רצונה להמשיך בעבודתה כסייעת מסיבות בריאותיות:

”אני לא יכולה לעבוד במקום אחר. אין לי יכולת לעבוד אם זו עבודה שיש בה מאמץ (פיזי). לא יכולה כי יש לי בעיות בריאותיות. לכן אני מסתדרת בעבודה שלי כסייעת.” (מרואיינת בת 51 מכפר בלתי מוכר, עובדת כסייעת בבית ספר)

לצד הקושי לאתר הזדמנויות תעסוקתיות המותאמות לאימהות או לנשים עם מגבלות רפואיות, נשים נוספות התייחסו לרצונן להמשיך בתחום העיסוק בו הן עובדות כיום, אולם הדגישו בו-בזמן את השכר הנמוך כחסרון המרכזי עבורן:

”אני רוצה (להמשיך) לעבוד כמזכירה, אבל המשכורת לא טובה ולא מספיקה. זו עבודה טובה, אבל החיסרון היחיד הוא הכסף.” (מרואיינת בת 25 מעיירה מתוכננת, מועסקת כמזכירה רפואית)

שאיפה לקידום

לעומת המרואיינת המצוטטת לעיל, אישה אחרת, המועסקת כרופאה הביעה את רצונה להמשיך לעבוד בתחום הרפואה המציע מסלול להתפתחות מקצועית. לצד עבודתה, היא מתארת שאיפה עתידית להכנסה נוספת:

”לא הייתי רוצה לעבוד במקום אחר. מצד שני, אני חושבת על השקעה. להישאר בעבודה שלי ולהשקיע כסף בעסק, או בחנות ומישהו אחר ינהל.” (מרואיינת בת 28 מעיירה מתוכננת, מועסקת כרופאה בבית חולים)

מרואיינת זו הייתה היחידה שביטאה שאיפות עתידיות שחורגות מגבולות תחום העיסוק הנוכחי שלה. ניתן להניח כי הסיבה לכך נעוצה במציאות התעסוקתית של אישה זו שמועסקת בתחום שמאופיין ביציבות תעסוקתית, אפיקי קידום ופיתוח מקצועיים, בניגוד ליתר המרואיינות שמועסקות בתחומים ”נשניים” באופן מובהק שלעיתים זוכים לשכר נמוך, לתנאי העסקה יציבים פחות ולעיתים נטולי אפשרויות קידום ופיתוח מקצועי.

מספר נשים שמועסקות כשכירות ציינו כי הן שואפות לרכוש השכלה גבוהה ואף ללמוד לתואר נוסף על מנת לשפר את מיקומן בשוק העבודה:

”האמת שאין עבודה אחרת שאני חושבת שאני רוצה לעבוד בה כרגע. אני רואה את עצמי במקום הזה. יש דבר במקביל שאני חושבת עליו וזה עצמאות כלכלית. אבל היא עוד רחוקה ממני כרגע, אני יודעת שאני צריכה עוד ללמוד ועדיין אני צעירה.” (מרואיינת בת 27 מכפר מוכר, מועסקת במגזר השלישי)

”אני רוצה ייעוץ חינוכי או קלינאות תקשורת, להתחיל תואר נוסף.” (מרואינת בת 27 מעיירה מתוכננת, מעוסקת בחינוך לגיל הרך)

”אני רוצה לעבוד כמורה בבתי ספר או להמשיך לתואר שני, ולעבוד בחוזה כעובדת סוציאלית.” (מרואינת בת 27 מכפר בלתי מוכר, לא עובדת מחוץ לבית) אחרות התייחסו לשאיפתן לרכוש תעודה מקצועית וכישורים מקצועיים על מנת להשתלב בשוק העבודה: ”אם יתאפשר לי, אני יכולה לעבוד בכל דבר. יש לי את היכולת לעבוד בכל דבר. כל עבודה, גם אם צריך לימודים, אני אלמד. יש קורסים היום – סייעת במשפחתון או עוזרת גנת... אפשר לעשות תעודה.” (מרואינת בת 37 מכפר בלתי מוכר, לא עובדת מחוץ לבית)

נשים אלו הדגישו את חשיבותם של השכלה וכישורים מקצועיים כמנוף לכניסה ולניעות בשוק העבודה, ולכן הן מנסחות אותם כחלק בלתי נפרד משאיפותיהן התעסוקתיות בעתיד. לצד נשים אלו, נשים ספורות, כולן מעל גיל 44 ולא משתתפות בשוק העבודה, ציינו כי אין מעוניינות לעבוד מחוץ לביתן. אולם, מרואינות אחרות שאינן עובדות כשכירות או עצמאיות בהווה, התייחסו לשאיפותיהן העתידיות להשתלב בשוק העבודה. בדומה למרואינת שצוטטה לעיל, חלק מנשים אלו התייחסו מפורשות לרצון לרכוש השכלה על מנת להשתלב בשוק העבודה, אחרות הביעו את הרצון לעבוד בתחום החינוך כסייעות.

החלום על עסק משלך

לצד נשים אלו, היו מספר מרואינות שניסחו את חלומותיהן בשוק העבודה כעצמאיות:

”אני רוצה עסק פרטי. אין (לי מחשבה על) סוג מסוים כרגע. בעסק פרטי, האדם אחראי על עצמו, אז אין מישהו שיחליט עליו.” (מרואינת בת 26 מעיירה מתוכננת, לא עובדת מחוץ לבית)

”יש לי שאיפה לעסק בעיצוב, שעווה, בעיסוק בידיים.” (מרואינת בת 38 מכפר מוכר, לא עובדת מחוץ לבית)

”אני רוצה לפתח את התוכנית שלי לסלון לנשים. היה לי ולחמותי סלון, הייתי יד ימינה בסלון – (עיצבתי) שיער ו(עסקתי) בכל מה שקשור ביופי.” (מרואינת בת 23 מעיירה מתוכננת, לא עובדת מחוץ לבית)

”אני חושבת לפתוח עסק, זה לא בידיים שלי כי אין לי כסף עכשיו. ואני אעבוד על העסק, אני אפתח עסק שיהיה נוח וגם מכניס כסף באותו זמן. במה יהיה העסק, אני עדיין לא יודעת.” (מרואינת בת 24 מעיירה מתוכננת, מועסקת כאחות בחדר מיון)

נשים אלו מביעות את שאיפותיהן העתידיות בהקמתן של עסק בניהולן, משום היתרונות הגלומים בעבודה עצמאית, כפי שהן מנסחות אותם – עצמאות בקבלת החלטות, גמישות ויכולת תמרון בכל הנוגע לניהול הזמן בחייהן. עבור חלק מהנשים, ניהול עסק עצמאי מאפשר לתמך בין ריבוי המשימות בבית ובשוק העבודה, כך שהמשמעות של עצמאות בניהול לוח הזמנים שלהן מהותית עבור יכולתן לקחת חלק פעיל בשוק העבודה. כפי שעלה בפרק ”משמעות העבודה”, עבור נשים המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים ניהול עסק עצמאי מביתן מאפשר לנשים להתגבר על היעדר התחבורה הציבורית המונעת מהן לעיתים קרובות להתנייד מחוץ לאזור מגוריהן ולבצע הפרדה בין עבודות הבית הנתפסות כפסיביות לבין ההשתתפות האקטיבית במעגל התעסוקה ובפרנסת היחידה המשפחתית.

שער שלישי: סיכום והמלצות

1.1 מוקודת מבטן של הנשים

מחקר זה בחן את חוויותיהן התעסוקתיות של 30 נשים בדואיות בנגב המתגוררות בעיירות מתוכננות, במועצות אזוריות ובכפרים בלתי מוכרים. חוויה זו נבחנה בהקשר למגבלות המבניות המושגות על הנשים, כמו גם באמצעות האופנים בהם הנשים מפענחות את מושג העבודה ומנסחות את שאיפותיהן העתידיות. בזמן שהתנאים המבניים, המייצרים מגבלות והזדמנויות עבור הנשים, משתנים על בסיס מרחבי, **ממצאי** המחקר מצביעים על כך שהמוטיבציה של הנשים להשתלב ולהתקדם בשוק העבודה חוצה את סוגי היישובים השונים. עיקר המוטיבציה של הנשים ביציאה לשוק העבודה מצויה במספר היבטים:

- היבטים כלכליים הנובעים מן החיפוש אחרי מקור הכנסה
- היבטים מגדריים הנובעים מן השאיפה לעצמאות כלכלית
- היבטים אינדיבידואליים המבטאים את השאיפה לסובייקטיביות אקטיבית והגשמה עצמית.

מוטיבציה זו ניכרת גם בקרב הנשים הצעירות שאינן משתכרות למחייתן, קרי עקרות בית שאינן עובדות מחוץ למשק ביתן. המשמעות היא שהימצאותן מחוץ לשוק העבודה אינה נובעת מהיעדר מוטיבציה, אלא מאותם אילוצים מבניים המקשים על השתלבותן בשוק העבודה. עבור נשים בכפרים המוכרים ובעיירות המתוכננות, הזדמנויות אלו מצויות בעיקר בנגישות להשכלה ובטיפול בילדיהן, כאשר היצע מסגרות החינוך המצומצם והיקר מייצר תלות של נשים עם ילדים קטנים בבנות משפחה, בשל חלוקת העבודה המגדרית ביחידה המשפחתית.

מרבית המראיינות המועסקות שואפות להמשיך בתחום העיסוק הנוכחי בו הן עובדות, אם כי חלקן היו רוצות להחליף את מקום עבודתן. אלו האחרונות, מבקשות להישאר בתחום העיסוק בו רכשו השכלה והתמקצעו, אולם לעיתים מדובר במשרות חלקיות, אשר לא מאפשרות יכולת השתכרות ראויה וללא אופק התקדמות מקצועי. ההיצע התעסוקתי הנמוך בצירוף עם התנאים המבניים המגבילים את הנשים, מייצר תנועה אופקית של חלק מהנשים בין תחומי עיסוק שונים בחיפוש אחר משרה לטווח ארוך, אולם יכולת התנועה האנכית שלהן בתחומי העיסוק הנוכחיים מוגבלת באופן משמעותי, כך שרבות לא רואות אופק של פיתוח מקצועי בעבודתן. כתוצאה מכך, הנשים שהביעו את שביעות הרצון הגבוהה ביותר מעבודתן בהווה הן אלו שחוות הגשמה עצמית במסגרת התעסוקתית, אלו שרואות עצמן מתקדמות בסולם התעסוקתי במקום העבודה הנוכחי וכן, הנשים שהמסגרת התעסוקתית מאפשרת להן לתמרן בין עבודות הבית לבין השתכרות מעבודה.

2.2 המלצות להמשך

לצד היעדר ההתאמה של שוק העבודה לנשים, ובעיקר לאימהות, ממצאי המחקר המתייחסים לשאיפות העתידיות של הנשים מעידים על הצורך במסגרות תעסוקתיות שמאפשרות לנשים בדואיות להשתלב בשוק העבודה, תוך שרטוטם של מסלולי פיתוח מקצועי ויכולת השתכרות ראויה לאורך זמן.

ממצאי המחקר מצביעים גם על מספר הבדלים במציאות החיים התעסוקתית של נשים בדואיות בהקשר לסוג היישוב בו הן מתגוררות. המגבלות המשמעותיות ביותר עבור נשים המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים קשורות במחסור חמור בתחבורה ציבורית ובמסגרות חינוכיות לצד היעדר תשתיות חשמל ואינטרנט. השילוב של תנאים אלו מייצרים מבנה הזדמנויות תעסוקתי מצומצם ביותר עבור נשים בכפרים הבלתי מוכרים,

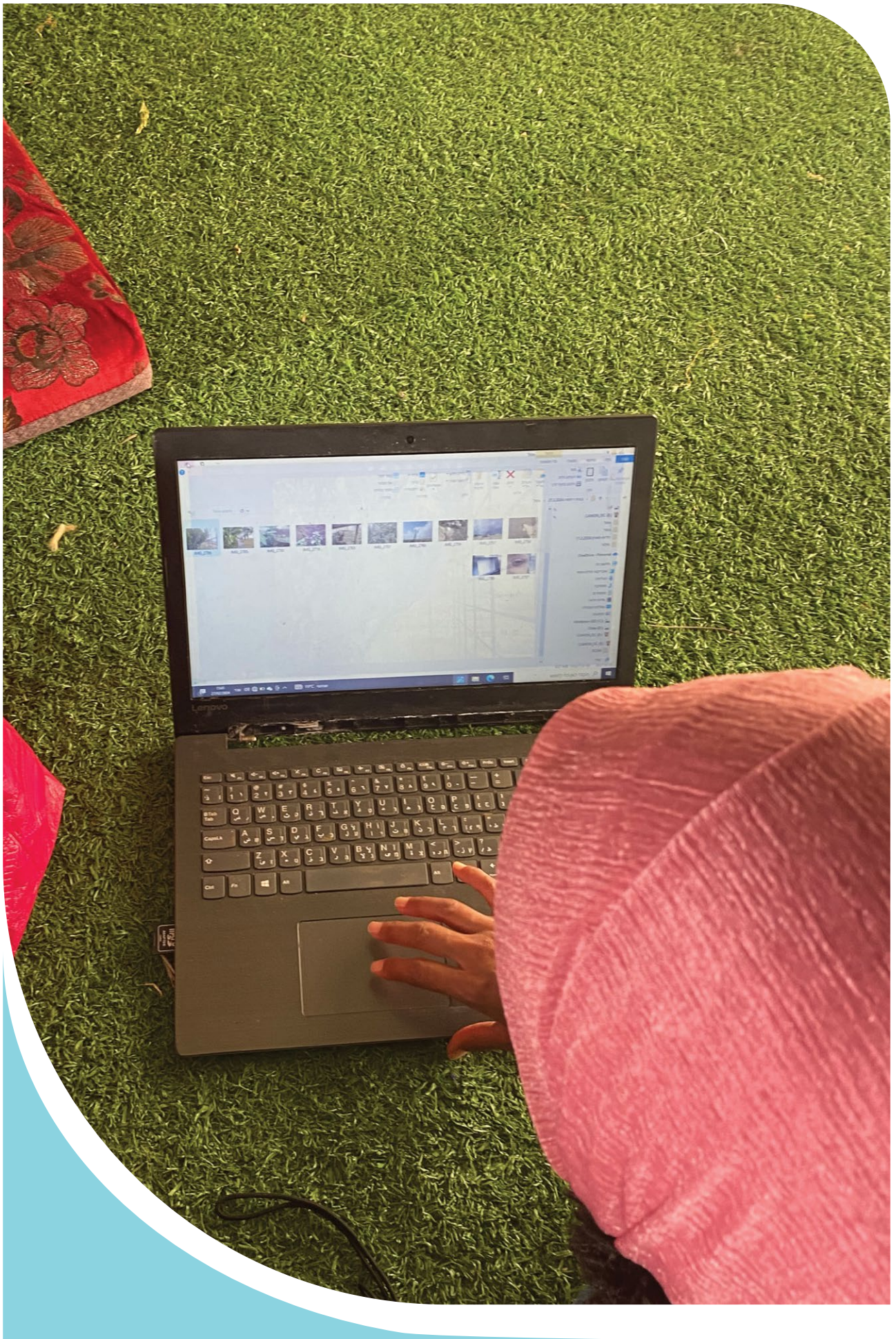
ומותר רבות במצוקה כלכלית וביחסי תלות עמוקים בבני משפחתן לשם הישרדות כלכלית וניידות. תובנות המחקר הנוכחי מדגישות כי התנאים המבניים המגבילים את ההזדמנויות התעסוקתיות בקרב נשים בדואיות בנגב אינם תחומים לסוגיות תעסוקתיות גרידא.

בעוד שדו"ח זה מבוסס על מספר מצמצם של מראיינות, הממצאים בדבר המחסור בתשתיות, בעיקר תשתית חשמל, בכפרים הבלתי מוכרים מצביעים על כך שסוגיית העוני האנרגטי – היעדר תשתיות אנרגיה איכותיות, אמינות ובטיחותיות⁵⁷ – אינה משמעותית רק בנושאי משבר אקלים וביטחון תזונתי בחברה הבדואית בנגב, אלא שיש לה השפעה על שילובן של נשים בשוק העבודה בפריפריית העומק; סוגיה זו דורשת מחקר המשך מעמיק.

הבחנה נוספת בין תושבות הכפרים הבלתי מוכרים לבין תושבות המועצות האזוריות והעיירות המתוכננות מצויה במגוון הרשתות החברתיות של הנשים. לנשים שאינן עובדות בשכר, בעיקר בכפרים הבלתי מוכרים, רשתות חברתיות מצומצמות והומוגניות יותר מאשר לנשים מועסקות בכפרים המוכרים ובעיירות המתוכננות. לרשתות חברתיות אלו משמעות מרכזית בחשיפה להזדמנויות תעסוקתיות בקרב נשים ובשיפור סיכוייהן להשתלב במסגרות תעסוקתיות ואף בקידום מקצועי. ממצאי המחקר חושפים כי נשים ללא קשרים חברתיים מתקשות יותר בכניסה לשוק העבודה, כאשר הדרך הטובה ביותר לייצר קשרים אלו מלכתחילה היא באמצעות השתלבות בתעסוקה מחוץ למרחב הביתי. מעגליות זו משמרת את הרשתות החברתיות המצומצמות וההומוגניות בקרב נשים שמעולם לא נכנסו לשוק העבודה, או כאלו שמתגוררות בפריפריית העומק – הכפרים הבלתי מוכרים – שברובן ממילא מנותקות מרחבת מסביבתן בשל היעדר תחבורה ותשתיות אינטרנט. ממצאים אלו מצביעים על החשיבות של קשרים ורשתות חברתיות בקרב נשים מקבוצות שוליים. בזמן שתוכניות לשילוב תעסוקתי ממוקדות בעיקר בהון האנושי, בפיתוח כישורים "רכים" ובמוטיבציה של נשים שנמצאות מחוץ למעגל העבודה,⁵⁸ ההון החברתי של הנשים אינו נלקח בחשבון. התמקדות בהון אנושי בלבד מתעלמת מהקשר הבל ינותק בין ניעות תעסוקתית ומעמדית לרישות חברתית של נשים. לכן, על תוכניות לשילוב תעסוקתי של נשים בדואיות לפתח מערכים שיאפשרו לנשים מרקעים שונים שמגיעות לתוכניות אלו ממילא, רישות חברתית. יש להדגיש כי על מערך החיבורים החברתיים המוצע להתרחב אל מעבר לחיבור עם מעסיקים פוטנציאליים, ולהתמקד בקישוריות בין המשתתפות בתוכניות באמצעות כלים כדוגמת הנחיית קבוצות, תוכניות חונכות וכיוצא בזה.

במבט רחב עולה מהראיונות תמונת המורכבות של אוסף הגורמים המגבילים השתלבות בתעסוקה – תשתיות, תחבורה, חלוקת עבודה מגדרית והשכלה. על מנת לגבש פתרונות למציאות מורכבת זו, רצוי להקשיב לקולותיהן של הנשים המביעות את הצרכים שלהן. מדבריהן של הנשים ניכר כי לא ניתן להפריד היבטים אלו האחד מהשני, כך שאחד מעצב את ומשפיע על השני. למעשה, מדובר בהצטלבות של תנאים מבניים, לכן פתרון ברובד אחד בלבד לא יוביל לפתרון כולל שיאפשר השתלבות מלאה של הנשים בשוק העבודה. מסיבה זו, נדרשת ראייה כוללת של האילוצים המבניים עימן הנשים נאלצות להתמודד. מבחינה יישומית, ההצטלבות של תנאים אלו מצריכה ועדת תיאום בין-משרדית על מנת להתוות מדיניות המתייחסת לכלל האתגרים המבניים המגבילים את השתלבותן של נשים בדואיות בשוק העבודה בנגב, ובפרט בכפרים הבלתי מוכרים.

57 ראו למשל: שיבלי, חנוך, טשנה נעמה וסתיו שפירא. 2022. "עוני אנרגטי בתנאים של שינוי אקלים והשלכותיו על החוסן הקהילתי": קריאות ישראליות 2: 122-157; חסאן אבו-כף, שרה ושני בר-און ממן. "אי-ביטחון תזונתי בכפרים הבלתי מוכרים בנגב". פרום דו-קיום בנגב ומרכז אדוה. ספטמבר, 2023
58 הלמן, שרה. "האם תוכנית 'מעגלי תעסוקה' מתאימה לנשים בכפרים הלא מוכרים בנגב?" מרכז המידע והמחקר נגביה, פרום דו-קיום בנגב. יוני, 2024

נַגְבִיָּה | نَقْبِيَّة | Nagabiya

מרכז הידע והמחקר של האוכלוסייה הבדואית בנגב

mirkaznagabiya1@gmail.com